

• **ArqueoCat** •
Arqueologia i Patrimoni

***ERMITA DE SANT PERE SACAMA
(OLESA DE MONTSERRAT,
BAIX LLOBREGAT)***

Setembre-octubre 1999

MEMÒRIA DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA

**JORDINA SALES CARBONELL
-ARQUEOCAT SL-**

CRÈDITS

Direcció: **JORDINA SALES -ArqueoCat SL-**

Antropologia física: **SUSANNA MURIEL -ArqueoCat SL-**

Estudis faunístics: **JORDI NADAL –Universitat de Barcelona-**

Dibuix del material arqueològic: **JOAN ENRICH –ArqueoCat SL-**
DANIEL GINER –ArqueoCat SL-

Planimetria i dibuix dels esquelets: **JORDINA SALES**

Equip d'excavació: **ORIOL ACHÓN**
JOAN ENRICH
DANIEL GINER
SUSANNA MURIEL
SOLEDAT SÀNCHEZ
-tots ells membres d'ArqueoCat SL-

Agraïments: **CENTRE MUNTANYENC I DE RECERQUES OLESÀ**
FAMÍLIA PUIGJANER

Financiació: **AJUNTAMENT D'OLESA DE MONTSERRAT**

ÍNDEX

1-INTRODUCCIÓ I SITUACIÓ GEOGRÀFICA DEL JACIMENT	8
2-NOTÍCIES HISTÒRIQUES DE SANT PERE I EL SEU ENTORN	11
3-LA CAPELLA DE SANT PERE SACAMA: ARQUITECTURA	13
4-INTERVENCIIONS ANTERIORS	15
5-MOTIVACIONS DE LA INTERVENCIÓ I OBJECTIUS	17
6-TREBALLS REALITZATS I METODOLOGIA EMPRADA	19
7-ESTRATIGRAFIA	23
8- DESCRIPCIÓ I IDENTIFICACIÓ DE LES ESTRUCTURES EXCAVADES	
8.1-FORAT DE PAL	30
8.2-FOSSA 1	31
8.3-FOSSA 2	36
8.4-FOSSA 3	39
8.5-FOSSA 4	46
8.6-MURS IBÈRICS	52
8.7-DIPÒSIT DE FAUNA	54
9-EL MATERIAL ARQUEOLÒGIC	55
10-COMENTARIS FINALS I CONCLUSIONS	72
11-BIBLIOGRAFIA	76

-ANNEX 1: PLANIMETRIA	78
-ANNEX 2: INVENTARI DEL MATERIAL ARQUEOLÒGIC	85
-ANNEX 3: INFORME PALEOANTROPOLÒGIC D'UN NOU NAT EN EL SUBSÒL DE L'ERMITA DE SANT PERE SACAMA (per Susana Muriel)	94
-ANNEX 4: ESTUDI DE LES RESTES PROCEDENTS DE L'OCUPACIÓ IBÈRICA DEL JACIMENT DE SANT PERE SACAMA (OLESA DE MONTSERRAT, BAIX LLOBREGAT) (per Jordi Nadal)	109

1-INTRODUCCIÓ I SITUACIÓ GEOGRÀFICA DEL JACIMENT¹

Entre els mesos de setembre i octubre de 1999 s'ha dut a terme una intervenció arqueològica a l'interior de l'ermita romànica de Sant Pere Sacama (Olesa de Montserrat). La intervenció, promoguda pel CMRO i finançada per l'Ajuntament d'Olesa de Montserrat, ha estat executada per un equip d'arqueòlegs de l'empresa d'arqueologia i patrimoni ArqueoCat SL.

L'ermita objecte d'estudi dona nom a l'àrea geogràfica en la qual es troba situada, denominada Sant Pere Sacama. Aquesta àrea està situada en el límit de contacte entre les terres planes del Baix Llobregat i del Vallès, i els primers contraforts de la Serralada Prelitoral. Entre aquesta serra i el Pla del Bages, situat ja en plena Depressió Central Catalana, trobem una àrea d'uns 25 km caracteritzada per una orografia trencada i sòls estèrils i molt pedregosos. Aquesta petita franja territorial ha estat sempre un límit natural entre les terres inferiors i les prelitorals. Aquesta situació limítrofa és la que ha determinat, en molts casos, l'existència d'algun tipus d'assentament, sobretot en èpoques d'inseguretat com la medieval.

L'ermita es troba dins del terme municipal d'Olesa de Montserrat, en un aflorament rocós, entre la Serra de l'Orpina i la Serra del Cairat al N-W i la Serra del Coll Cardús a l'Est. Aquest aflorament és una prolongació cap al S-E del Puig Ventós. L'ermita es situa just al costat del castell al qual pertanyia. Uns metres al N-W, en un turó un xic més baix que l'aflorament rocós de Sant Pere, es situa el Mas Vilar.

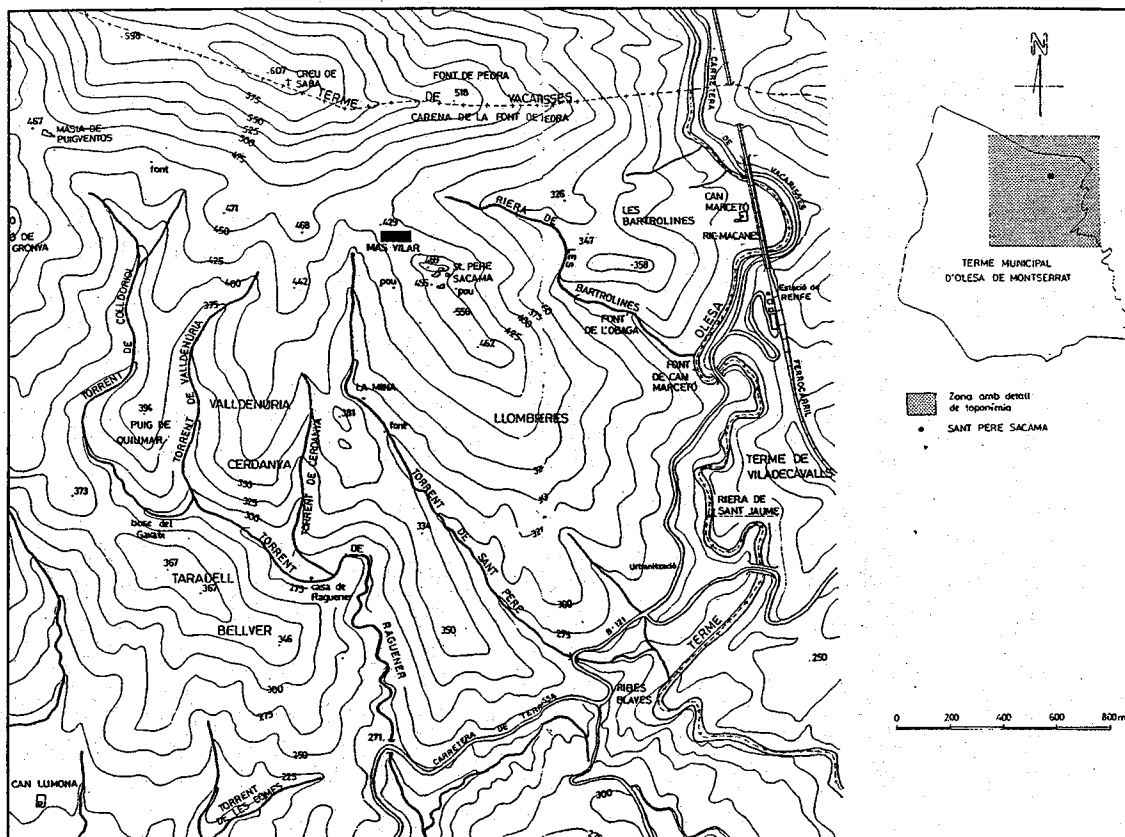
¹ La descripció de la situació geogràfica i les notícies històriques de la zona són, en essència, les mateixes que es troben a la memòria de les excavacions al jaciment proper de Mas Vilar (VILA, 1998).

Des del penyal de Sant Pere Sacama es domina la vall de Vallfollosa, camí natural cap a Vacarisses.

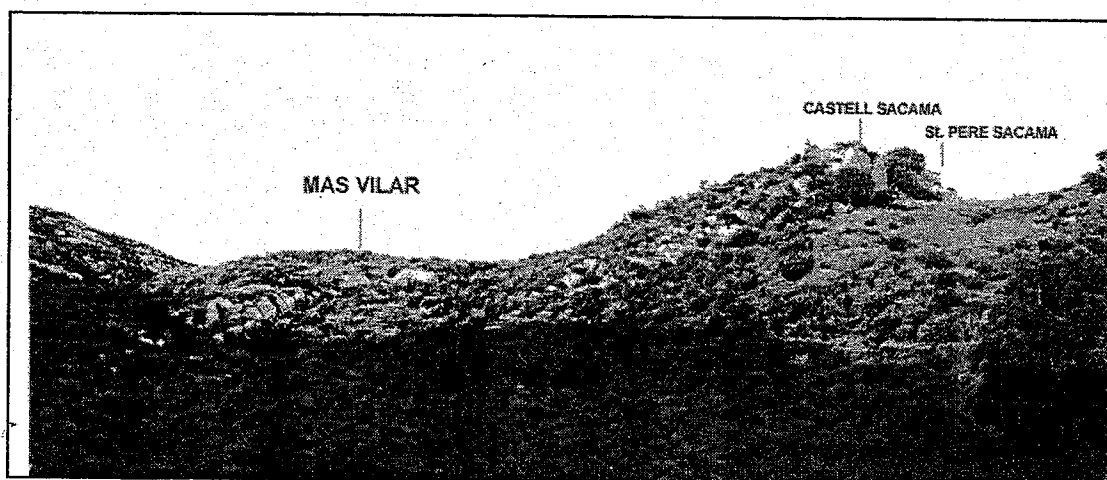
MAPA: Mapa militar d'Espanya, escala 1:50.000, full 36-15 (392), corresponent a Sabadell

COORDENADES UTM: 31TDG094026

ALTITUD: 469 m s.n.m.

Plànol de Situació de l'ermita

Situació de l'ermita de Sant Pere Sacama respecte al castell i a Mas Vilar

2-NOTÍCIES HISTÒRIQUES DE SANT PERE I EL SEU ENTORN

El castell Sacama, la seva església i el seu terme van pertànyer en origen als comtes de Barcelona, que degueren fer-lo edificar, com el veí castell de les Espases, en funció de la marca, per fortificar la frontera del Llobregat, en una data indeterminada dins del segle IX.

De tota manera, les primeres referències documentals conservades sobre el castell corresponen a la centúria següent, concretament a l'any 962, quan el comte Miró I de Barcelona va vendre a un fidel seu, anomenat Eigofred, el seu castell de *Camba*, situat al comtat de Barcelona, al lloc anomenat Olesa. Pocs anys després de la venda, el castell va passar per donació al monestir de Ripoll, que va tenir grans dificultats per exercir-ne el control directe a causa dels drets dels comtes de Barcelona sobre el castell. Finalment, el 1021 es resol el conflicte amb la restitució al monestir de l'alou del castell, mantenint el comte la jurisdicció sobre el castell que exercia a través dels seus castlans.

Ja abans del 1058 la castlania de Sacama va passar a mans dels Castellví, que el 1076 reberen del comte la senyoria de l'església i parròquia de Santa Maria d'Olesa. A partir d'aquest moment el domini i la jurisdicció de Sant Pere Sacama i d'Olesa van quedar integrades. El 1359, Pere el Cerimoniós va vendre al monestir de Montserrat la jurisdicció civil i criminal i el mer i mixt imperi sobre la vila d'Olesa, juntament amb el castell Sacama, drets que el monestir va mantenir fins a l'abolició dels senyoriats el segle XIX.

És al costat d'aquest castell que es va edificar l'església, que apareix referenciada a la documentació l'any 982, en un precepte del rei Lotari que diu el següent: *In comitatu Barchinonensi, alodem uqod fuit Egofredi, qui vocatur Cama, cum ecclesia Sancti Petri, cum finibus et terminis suis*, tot i que de ben segur, l'església ja estava edificada temps abans, possiblement en la data indeterminada del segle IX en la que cal també situar la construcció del castell.

Desconeixem, però la forma d'aquesta primitiva església, molt diferent a la que ha arribat fins els nostres dies sota una idea conceptual romànica i amb nombroses refraccions efectuades en èpoques posteriors.

3-LA CAPELLA DE SANT PERE SACAMA: ARQUITECTURA.

La capella de Sant Pere Sacama és un edifici que pertany al castell del mateix nom. Molt probablement va ser construïda durant la primera meitat del segle XI, és a dir, durant el primer romànic, poc després de la recuperació del lloc per part del monestir de Ripoll l'any 1021 (CMRO, 1992: 88).

Es tracta d'un edifici d'una sola nau, amb absis semicircular orientat a l'est, amb una lleugera desviació cap al nord, que s'obre per un doble arc de plegament. Aquest absis està decorat exteriorment amb tres grups de tres arcs llombards fets amb pedra tosca, i sota els arcs hi ha mènsules triangulars. A l'interior trobem dues fornícules de planta semicircular a ambdós costats d'una finestra central de mig punt, perfectament col·locada al centre del seu eix. Durant la restauració de 1986 es van descobrir restes de pintura romànica en aquest àbsis.

El portal visible actualment és de mig punt i es va construir en època moderna. Es coneix l'existència de tres capitells romànics, avui en mans particulars, que haurien format part de la portalada antiga, tot i que avui es troben molt allunyats de la seva posició originària.

A les parets de l'edifici i a la documentació escrita es posen de manifest les diverses refraccions sofertes al llarg del temps. Així, per exemple, se sap que l'edifici va restar abandonat al llarg del segle XVI, i que la volta de la nau es va reformar el segle XVIII; de fet, com es veurà més endavant, durant l'excavació arqueològica s'han detectat indicis que confirmen aquestes accions constructives.

El sòl de la nau de l'església tendeix a pujar a mida que ens acostem a l'absis. De fet, l'absis es troba separat de la nau per tres escales, fet que evidencia l'adaptació d'aquest edifici a les circumstàncies del terreny sobre el qual s'assenta.

FOTO 0. Ermita de Sant Pere Sacama vista des del sud.

4-INTERVENCIONS ANTERIORS²

Durant els anys 1979-80, membres del grup Secció d'Investigacions Subterrànies d'Olesa varen procedir a la neteja i delimitació de la zona ocupada per l'antic castell de Sacama, amb l'objectiu de deixar al descobert les restes de murs coberts per la vegetació. Es recuperà material arqueològic, però a nivell superficial i per tant descontextualitzat, consistent en fragments de ceràmica, sis sivelles, dues monedes, fragments de ferro i fragments de vidre (CMRO, 1992: 95-102).

L'any 1985 s'excavà un enterrament medieval al costat oest de la capella, així com les restes d'un habitatge catalogat com a "carolingi", que sembla ser ja es coneixia des dels anys 1977-78. També es localitzà material, sobretot ceràmica d'època ibèrica consistent en olles, gerres d'emmagatzematge, bols, plats i àmfores; així mateix es van documentar fragments de ceràmica àtica de vernís negre. Un cop acabada aquesta campanya es va procedir a una restauració urgent de la capella, degut al seu precari estat. Les obres, complementades amb diverses tasques a l'interior de l'edifici, van permetre la descoberta d'unes restes de pintura romànica. A més, durant les darreres obres de consolidació del mur extern del vessant sud, aparegueren altres enterraments medievals. Les obres de restauració es van inaugurar durant l'aplec de Sant Pere de 1986.

Pel que fa als entorns més immediats de l'església de Sant Pere, hem de destacar els treballs realitzats al mas medieval de Mas Vilar, situat a uns metres de l'església i el castell. Després de la localització i identificació del mas per part de membres del CMRO a partir de la documentació escrita conservada, es varen encarregar els treballs arqueològics a l'empresa ArqueoCat SL, que sota la direcció tècnica de Josep Mª Vila va excavar la totalitat del jaciment entre els anys 1996-1998, permetent d'aquesta manera documentar *in extenso* l'evolució arquitectònica d'un mas medieval fins el seu

---

² Aquesta informació es pot trobar més detallada a CMRO, 1992: 8-10.

abandonament al segle XV (VILA, 1998). Aquest és el primer jaciment d'aquestes característiques que s'ha excavat en la seva totalitat a Catalunya. Aquest fet, junt amb la peculiar troballa d'un individu medieval assassinat dins d'una de les sitges del mas, va merèixer una especial atenció per part de la premsa (TVC, Canal+, National Geographic, entre d'altres), així com la presentació de dues comunicacions al I Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya (VILA, 2000: 308-319; PUJOL, 2000: 320-329).

5-MOTIVACIONS DE LA INTERVENCIÓ I OBJECTIUS

L'àrea de Sant Pere Sacama, com s'acaba de veure, ha estat i és objecte d'interès arqueològic des de fa més de 20 anys. Aquest interès s'ha materialitzat en forma de diverses neteges i sondejos arqueològics que han afectat diversos punts del conjunt arqueològic: Mas Vilar, castell, hàbitat "carolingi" i exterior de l'ermita.

Precisament, un dels punts que havia romàs al marge d'aquestes actuacions és el subsòl de l'interior de l'ermita. Aquest àmbit és de gran importància perquè la construcció d'un edifici religiós que ha arribat fins als nostres dies ha evitat l'acció erosiva dels nivells conservats a l'interior de l'església. Aquesta erosió es fa visible a la resta de l'àrea de Sant Pere.

A partir de la conservació teòrica del subsòl de la capella, un dels primers objectius de l'actuació era determinar quin era l'abast, potència estratigràfica i estat de conservació del jaciment ibèric evidenciat anteriorment a partir de la troballa descontextualitzada de tota una sèrie de materials protohistòrics. Així mateix, es pretenia relacionar aquest material arqueològic amb estructures constructives de la mateixa època, de les quals fins al moment no en teníem constància.

Com ja s'ha dita anteriorment, l'església de Sant Pere apareix referenciada a la documentació per primer cop l'any 982, tot i que de ben segur, l'església ja estaria edificada temps abans, possiblement en la data indeterminada del segle IX en la que cal també situar el castell. Desconeixem, però, la forma arquitectònica d'aquesta primitiva església i la seva evolució cap al romànic.

Per tant, un últim objectiu de la intervenció era la localització d'algun indici que donés llum a aquesta etapa més primitiva de l'església i al mateix temps veure quines evidències arqueològiques podien haver quedat de les modificacions estructurals patides al llarg del temps, ja que existeix

documentació escrita dels segles XVI i XVII que parla d'obres i reformes (CMRO, 1992: 10) i que cal posar en relació amb l'estat en que els membres de CMRO van trobar l'edifici abans de la restauració realitzada entre els anys 1985-1986.

6-TREBALLS REALITZATS I METODOLOGIA EMPRADA

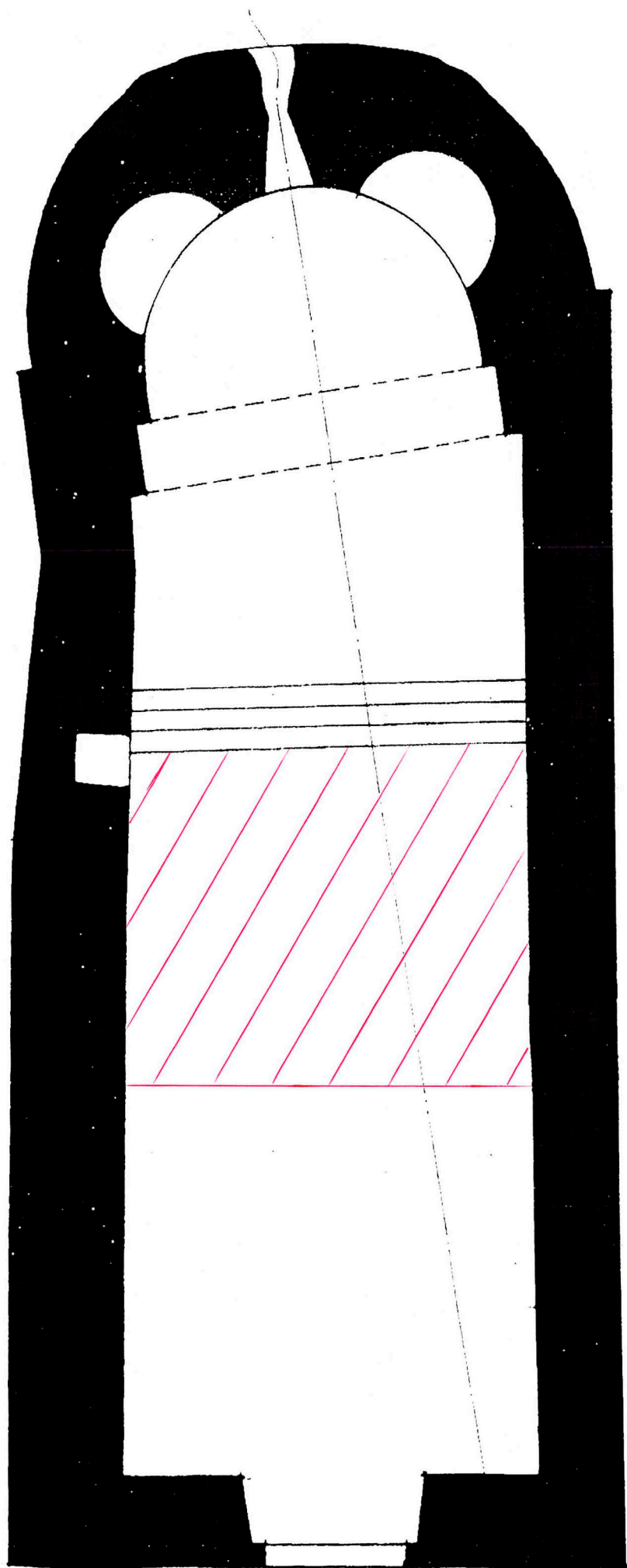
Els treballs realitzats han afectat la meitat est de la nau de l'església, deixant intacte la meitat oest i l'absis, que es troba en un nivell superior respecte a la nau. En total, s'ha excavat una superfície de 3'46 x 2'85 m i s'ha aprofundit fins arribar a la roca natural, arribant a una profunditat màxima de 0'81 m respecte al paviment actual de l'església. Totes les cotes s'han pres respecte a un punt zero situat a l'extrem dret de l'entrada de l'església, per la seva part interna.

En total s'han documentat 18 U.E. corresponents a 3 nivells de sediment, la roca natural i 1 U.E. negativa corresponent a la rasa de fonamentació del mur sud de la capella. A nivell estructural s'han excavat 4 fosses, amb un total de 7 individus, 1 forat de pal d'una bastida, i 2 murs d'una ocupació ibèrica amb el seu corresponent material arqueològic i un dipòsit de fauna de la mateixa època.

L'excavació s'ha desenvolupat utilitzant el mètode estratigràfic, en base sobretot als principis del mètode Harris, però adaptant-lo a les necessitats i problemàtiques concretes del jaciment. Per tant, les U:E s'han excavat per ordre d'antiguitat, començant per les més modernes. Per altra banda, cadascuna de les tombes s'ha excavat com a UE individual i unitària, documentant les seves tècniques constructives, la posició i estat dels esquelets la seva disposició respecte a les altres estructures funeràries, el seu farciment o rebliment... Aquestes dades han estat incloses en fitxes individuals elaborades expressament per a la documentació d'estructures funeràries.

El material arqueològic aparegut en el transcurs de l'excavació s'ha siglat amb les inicials del jaciment (SP), l'any d'actuació (99) i un número de la peça:

SP-99-1

Plànol de l'ermita de Sant Pere Sacama (cedit pel CMRO) amb senyalització de la zona intervinguda.

FOTO 1. Zona intervinguda. Treballs d'excavació

FOTO 2. Zona intervinguda. Vista general un cop acabada la intervenció

7-ESTRATIGRAFIA

U.E.: 1001

Sector: Interior de l'església. Meitat est de la nau

Definició: Paviment

Seqüència física:

Cobreix a: 1002, 1003

Interpretació: Paviment actual de la capella, consistent en toves de 24 x 24 x 2 cm que cobreixen totalment la superfície interior de l'edifici. Segons informacions orals, aquest paviment ja existia abans de la guerra civil.

U.E.: 1002

Sector: Interior de l'església. Meitat est de la nau

Definició: Paviment

Seqüència física:

Cobert per: 1001

Cobreix a: 1006, 1007, 1008, 1009, 1010, 1011, 1012, 1013

Se li recolza: 1003

Interpretació: Paviment de toves de 32 x 32 cm, molt erosionades, que cal relacionar amb les reformes del segle XVIII, ja que cobreix un dels forats de pal (1005) de la bastida que es va aixecar per fer la volta de la nau.

U.E.: 1003

Sector: Interior de l'església. Meitat est de la nau

Definició: Taca d'argamassa

Seqüència física:

Cobert per: 1001

Cobreix a: 1005

Es recolza a: 1002

Interpretació: Taca d'argamassa de 2 cm de gruix que es va fer per tal d'anivellar el paviment 1002. Desconeixem si aquest anivellament es va fer

mentre el paviment estava en ús, o bé just abans de col·locar les toves del paviment 1001.

U.E.: 1004

Sector: Interior de l'església. Meitat est de la nau

Definició: Interestrat. Rebaix anterior a les reformes del segle XVIII

Seqüència física:

Talla a: 1005, 1006, 1007, 1010, 1011, 1012, 1013

Interpretació: El fet que estructures de cronologia diferent apareguin cobertes per un mateix paviment (U.E. 1002) sembla indicar amb suficient claredat que es va practicar un rebaix de terres. Pensem que el rebaix o interestrat 1004 no només va afectar part de les U.E. 1005, 1006, 1007, 1010, 1011, 1012, 1013, sinó que també deuria fer desaparèixer totalment algun altre hipotètic nivell o nivells, corresponent a un o més paviments anteriors al segle XVIII, molt probablement de terra xafada.

U.E.: 1005

Sector: Interior de l'església. Meitat est de la nau

Definició: Nivell de terres de color morat-cendrós amb important presència de carbons

Seqüència física:

Cobert per: 1002, 1003

Cobreix a: 1008, 1009, 1014

Tallat per: 1007, 1009, 1010, 1011, 1012, 1013

Interpretació: Aquest nivell va patir un rebaix (U.E. 1004) abans de col·locar el paviment de toves més antic (U.E. 1002), ja que un cop retirar aquest paviment, immediatament comencen a aparèixer les fosses (U.E. 1010, 1011, 1012, 1013) i el forat de pal (U.E. 1007). Conté un xic de material ibèric, molt segurament material d'intrusió, ja que el fet de que segelli el nivell ibèric i que estigui tallat per les tombes ens fa pensar en una cronologia relativa alt-medieval, sense més precisions

U.E.: 1006

Sector: Interior de l'església. Meitat est de la nau

Definició: Rebliment de forat de pal

Seqüència física:

Cobert per: 1002

Rebleix a : 1007

Tallat per: 1004

Interpretació: Rebliment d'un forat de pal (U.E. 1007) format per terra molt solta i seca, amb molta calç

U.E.: 1007

Sector: Interior de l'església. Meitat est de la nau

Definició: Interestrat. Forat de pal de 36 cm de profunditat

Seqüència física:

Cobert per: 1002

Talla a: 1005, 1014

Tallat per 1004

Reblert per: 1006

Interpretació: Es tracta d'un dels forats de pal d'una bastida aixecada al segle XVIII per tal de construir la volta de la nau

U.E.: 1008

Sector: Interior de l'església. Meitat est de la nau

Definició: Rebliment d'una rasa de fonamentació, format per terra molt solta, de tonalitat marró fosca

Seqüència física:

Cobert per: 1005

Rebleix a: 1009

Interpretació: Rebliment de la rasa de fonamentació del mur sud de l'església

U.E.: 1009

Sector: Interior de l'església. Meitat est de la nau

Definició: Rasa de fonamentació de 40 cm de profunditat (arriba a la roca natural) i uns 30 cm d'amplada

Seqüència física:

Cobert per: 1005

Talla a: 1011, 1014, 1015, 1016, 1017

Interpretació: Igual que el seu rebliment ja descrit, és posterior a la necròpolis medieval de l'interior de l'edifici, ja que afecta una de les tombes (U.E. 1011), però anterior al segle XVIII ja que està cobert pel nivell 1005 (anterior com ja s'ha vist al forat de pal de la bastida del segle XVIII). Probablement es tracta d'una reforma feta un cop rehabilitada la capella, després del seu abandó al llarg del segle XVI i la seva utilització com a graner durant el segle XVII (CMRO, 1992: 104).

U.E.: 1010

Sector: Interior de l'església. Meitat est de la nau

Definició: Fossa funerària que conté un individu

Seqüència física:

Cobert per: 1002

Talla a: 1013

Tallat per: 1004

Interpretació: Tomba que es va construir amb posterioritat a la tomba nº4 (U.E. 1013)

U.E.: 1011

Sector: Interior de l'església. Meitat est de la nau

Definició: Fossa funerària que conté un individu

Seqüència física:

Reblert per: 1008

Tallat per 1009

Talla a : Originàriament tallaria la U.E. 1014

Interpretació: Tomba afectada per la construcció d'un mur

U.E.: 1012

Sector: Interior de l'església. Meitat est de la nau

Definició: Fossa funerària que conté 4 individus

Seqüència física:

Cobert per : 1002, 1003

Talla a: 1014

Tallat per: 1004

Interpretació: Tomba familiar

U.E.: 1013

Sector: Interior de l'església. Meitat est de la nau

Definició: Fossa funerària que conté 1 individu

Seqüència física:

Cobert per : 1002

Talla a: 1014

Tallat per: 1004, 1010

Interpretació: Tomba afectada per la construcció d'una altra tomba (U.E. 1010)

U.E.: 1014

Sector: Interior de l'església. Meitat est de la nau

Definició: Nivell de sediment argilós, color marró i amb taques de carbons

Seqüència física:

Cobert per: 1005

Cobreix a: 1015, 1016, 1017

Tallat per: 1007, 1009, 1010, 1011, 1012, 1013

Interpretació: Nivell corresponent a l'etapa ibèrica del jaciment. És força irregular en quant a potència, potser per la mateixa orografia de la roca natural.

U.E.: 1015

Sector: Interior de l'església. Meitat est de la nau

Definició: Mur de pedra seca

Seqüència física:

Cobert per: 1014

Es recolza a: 1017

Tallat per: Banqueta de fonamentació del mur sud de l'església (no li hem donat número)

Interpretació: Mur corresponent a l'etapa ibèrica del jaciment

U.E.: 1016

Sector: Interior de l'església. Meitat est de la nau

Definició: Mur de pedra seca

Seqüència física:

Cobert per : 1014

Es recolza a: 1017

Tallat per: Banqueta de fonamentació del mur sud de l'església (no li hem donat número)

Interpretació: Mur corresponent a l'etapa ibèrica del jaciment.

U.E.: 1017

Sector: Interior de l'església. Meitat est de la nau

Definició: Nivell de terres argiloses

Seqüència física:

Cobert per : 1014

Cobreix a: 1018

Se li recolza: 1015, 1016

Interpretació: Nivell arqueològicament estèril sobre el que s'assenten els murs ibèrics i que iguala els grans desnivells de la roca natural

U.E.: 1018

Sector: Interior de l'església. Meitat est de la nau

Definició: Roca natural

Seqüència física:

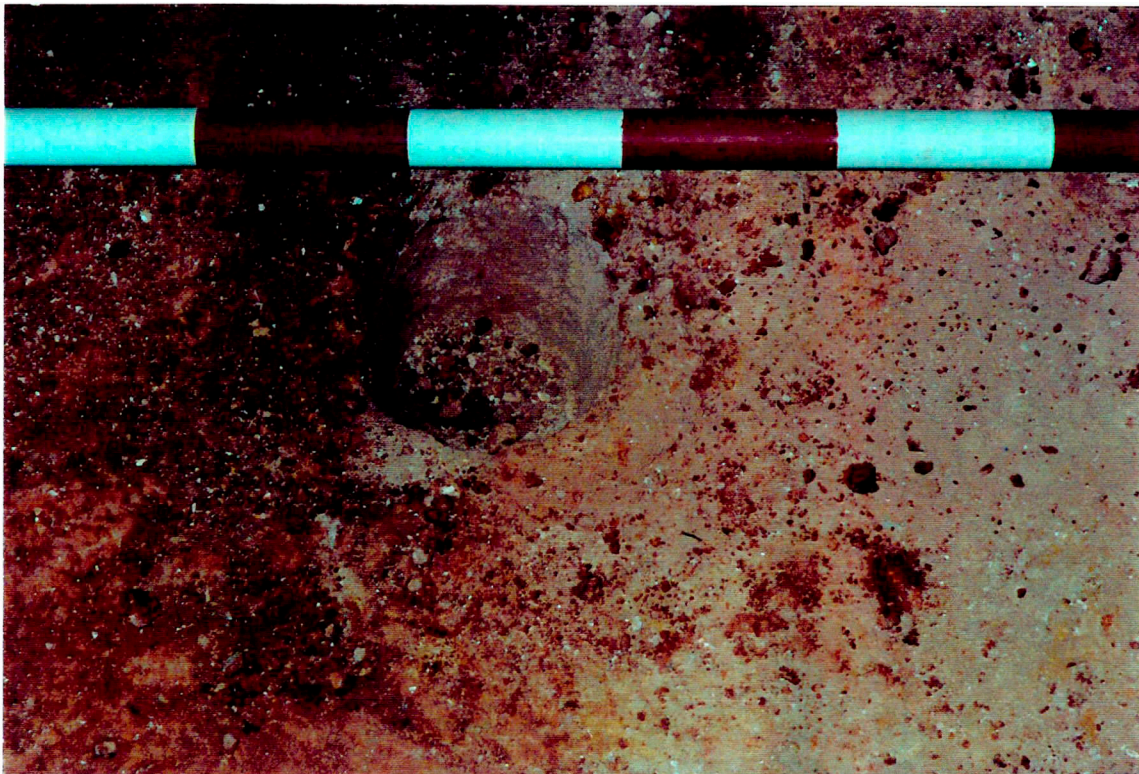
Cobert per: 1017

Interpretació: Roca natural formada per afloraments de conglomerat que produeixen grans desnivells un cop excavat el nivell de terres 1017

8-DESCRIPCIÓ I IDENTIFICACIÓ DE LES ESTRUCTURES EXCAVADES

8.1-FORAT DE PAL (U.E. 1006, 1007)

El forat de pal documentat, molt probablement pertany a la bastida de la refecció feta a la volta de la nau, que es documenta durant el segle XVIII. Té 36 cm de profunditat, és de secció transversal arrodonida i té un diàmetre de 12 cm. Se suposa que la resta de la bastida es recolzava directament sobre el sòl, ja que no s'ha documentat cap més forat de pal a l'àrea excavada, tot i que cal pensar en la possibilitat de que encara quedi algun forat de pal a la resta de superfície que falta per excavar.

FOTO 3: Forat de pal de bastida (U.E. 1006, 1007).

8.2-FOSSA 1

U.E: 1010

TIPUS: Fossa simple

FORMA

Planta: Rectangular-ovalada

Secció longitudinal: Fons lleugerament còncau, amb els costats paral.lels

Secció transversal: Fons còncau

COBERTA: Inexistent

CAPÇALERA: Arrodonida

PEU: Arrodonit

COSTATS: Paral.lels

BASE: Sense cap preparació

MIDES:

Llargada: 0'80 m

Amplada: 0'37 m

Profunditat: 25 cm mínim

ORIENTACIÓ: E-W (amb el cap a l'extrem oest i mirant cap a l'est)

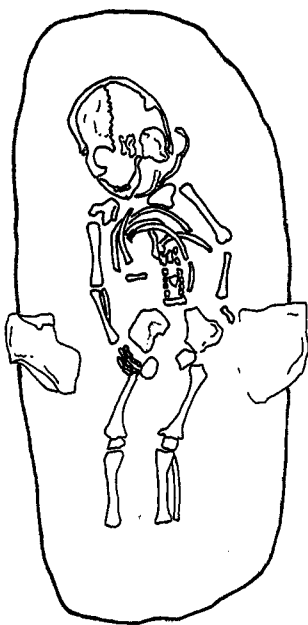
RESTES ANTROPOLÒGIQUES: La tomba contenia un individu infantil inhumat, amb posició decúbit supí, al que li faltaven els peus, possiblement a causa de l'acció de l'interestrat 1004. Tenia els braços al costat del cos, lleugerament doblegats, i la mà dreta sobre l'epífisi superior del fèmur.

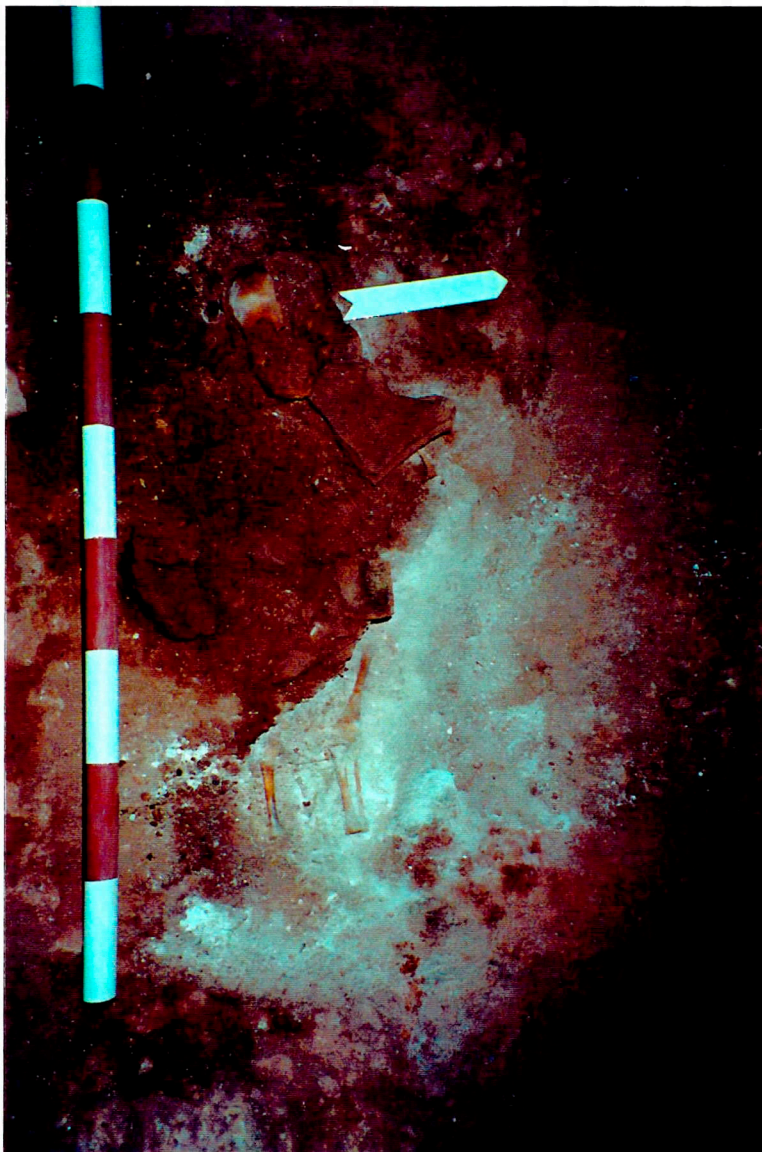
MATERIAL ARQUEOLÒGIC: En el rebliment de la fossa es van trobar dos fragments de ceràmica ibèrica feta a ma. Provenen de l'excavació de l'estrat ibèric (U.E. 1014) alhora de fer la tomba

SEQÜÈNCIA FÍSICA: Vegeu fitxa d'U.E.

FOSSA 1

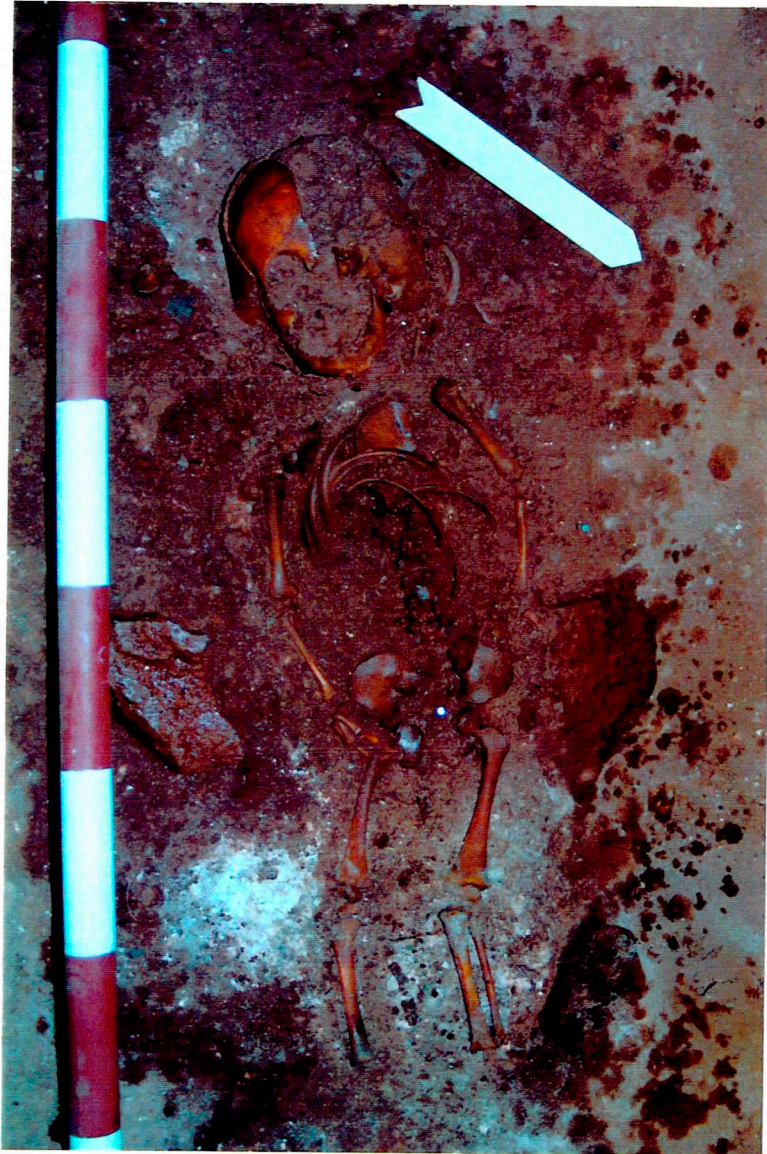

FOTO 4: Moment en que comença a aparèixer la fossa 1. S'observa com les cames de l'individu inhumat s'assenten sobre el rebliment de calç de la fossa 4.

FOTO 5: Procés d'excavació de la fossa 1.

FOTO 6: Fossa 1 un cop finalitzada la seva excavació.

8.3-FOSSA 2

U.E: 1011

TIPUS: Molt probablement, fossa simple

FORMA

Planta: Impossible de determinar degut a l'acció de la rasa de fonamentació (U.E.1009) del mur sud de l'església

Secció longitudinal: Impossible de determinar

Secció transversal: Impossible de determinar

COBERTA: Molt probablement, inexistent

CAPÇALERA: Impossible de determinar

PEU: Impossible de determinar

COSTATS: Impossible de determinar

BASE: Molt probablement, plana o lleugerament còncava

MIDES:

Llargada: 1'40 m mínim

Amplada: 0'30 m mínim

Profunditat: Indeterminable

ORIENTACIÓ: E-W (amb el cap a l'extrem oest i mirant cap a l'est)

RESTES ANTROPOLÒGIQUES: Tan sols es conserva part del costat esquerre d'un individu: alguna costella, part de la pelvis, el fèmur, la tibia i el peroné. El crani tampoc es conserva. Estava en decúbit supí.

MATERIAL ARQUEOLÒGIC: Inexistent

SEQÜÈNCIA FÍSICA: Vegeu la fitxa d'U.E.

FOSSA 2

ESCALA 1:10

FOTO 7: Fossa 2 un cop excavada. Es pot observar l'alt grau d'alteració sofert per aquesta tomba.

8.4-FOSSA 3

U.E: 1012

TIPUS: Fossa simple

FORMA

Planta: Còncava

Secció longitudinal: Fons lleugerament còncav

Secció transversal: Fons lleugerament còncav

COBERTA: Inexistent. Tot i que als peus de la fossa apareixen unes lloses sense cap posició determinada, creiem que, donada la proximitat, pertanyen a part dels murs ibèrics (U.E. 1015) que probablement es van desmuntar parcialment alhora d'excavar la fossa.

CAPÇALERA: Amb els costats arrodonits

PEU: Amb els costats arrodonits

COSTATS: Paral·lels

BASE: Sense cap preparació

MIDES:

Llargada: 1'60 m

Amplada: 0'82 m

Profunditat: 40 cm mínim

ORIENTACIÓ: W-E (amb el cap a l'extrem est i mirant cap a l'oest)

RESTES ANTROPOLÒGIQUES: Contenia les restes de 4 individus: 1 jove-adult, 2 individus infantils i un nou nat de menys d'un més lunar de vida³. El fet de que les dimensions de la fossa siguin molt justes fa que el colze dret, el cap i els peus de l'individu jove-adult quedin més elevats respecte a la resta del cos. Aquest individu es trobava en decúbit supí, amb el cap girat cap al sud, i els braços doblegats de manera que les mans quedaven sobre la pelvis; la mà dreta agafant el canell esquerre i

---

³ Vegeu més endavant l'estudi específic a càrrec de Susanna Muriel.

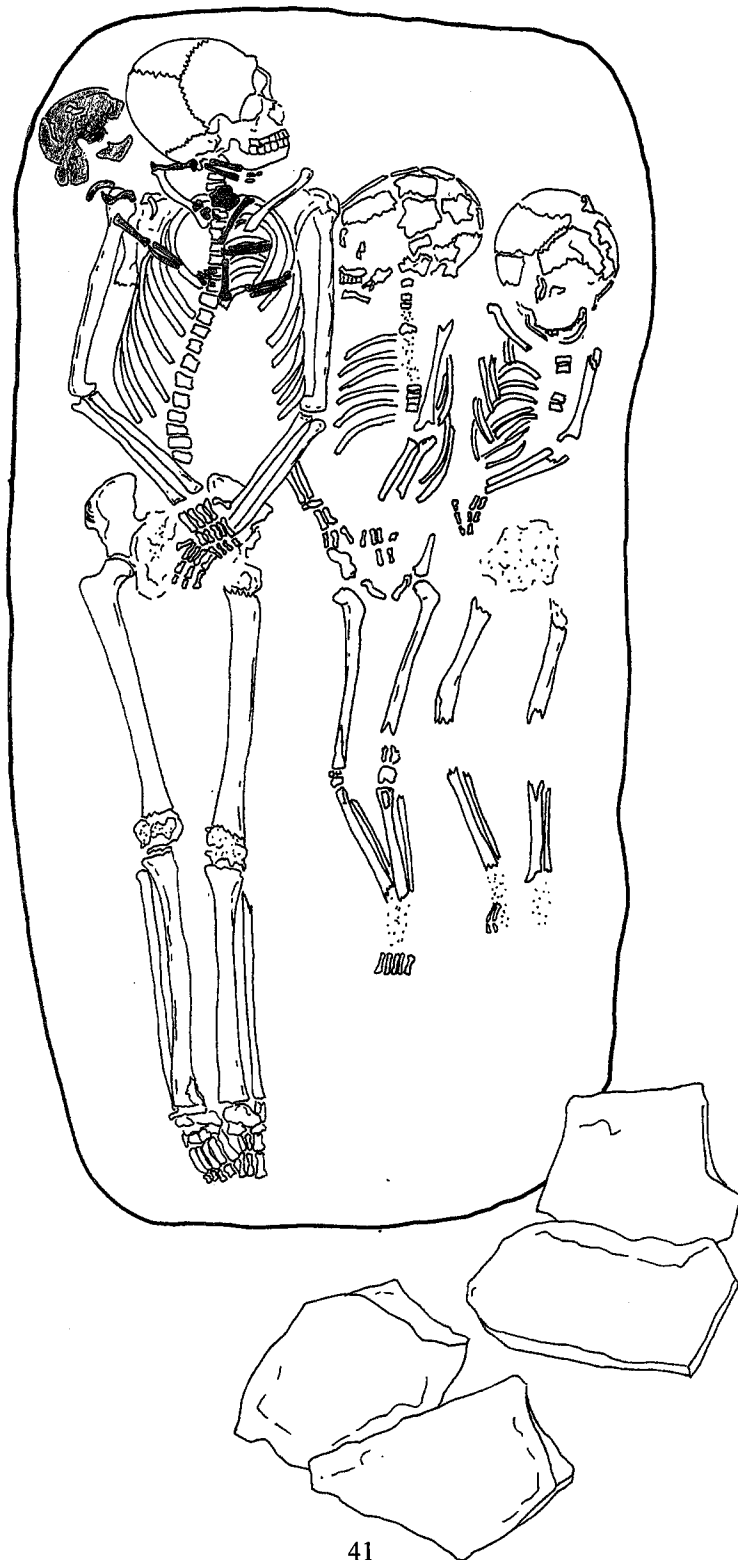

el peu dret recolzat sobre el peu esquerre. Tenia tota una sèrie de llosetes que li cobrien la tibia i el peroné drets, tot i que sembla que es tracta d'una disposició no intencionada. Sobre la clavícula dreta d'aquest individu jove-adult es localitzà un nou nat, amb les cames lleugerament doblegades i el cap girat cap el cantó contrari de l'adult. Al costat esquerre de l'individu jove-adult es van localitzar les restes de dos infants d'edats similars. El primer d'ells està girat cap a l'individu jove-adult, de manera que té el frontal recolzat sobre l'húmer d'aquest; té les mans sobre la pelvis i les cames lleugerament doblegades. El segon dels infants es troba en la mateixa posició però amb el cap mirant amunt.

MATERIAL ARQUEOLÒGIC: Entre el rebliment va aparèixer algun fragment informe de ceràmica ibèrica provinent de l'excavació de l'estrat ibèric (U.E. 1014) alhora de fer la tomba.

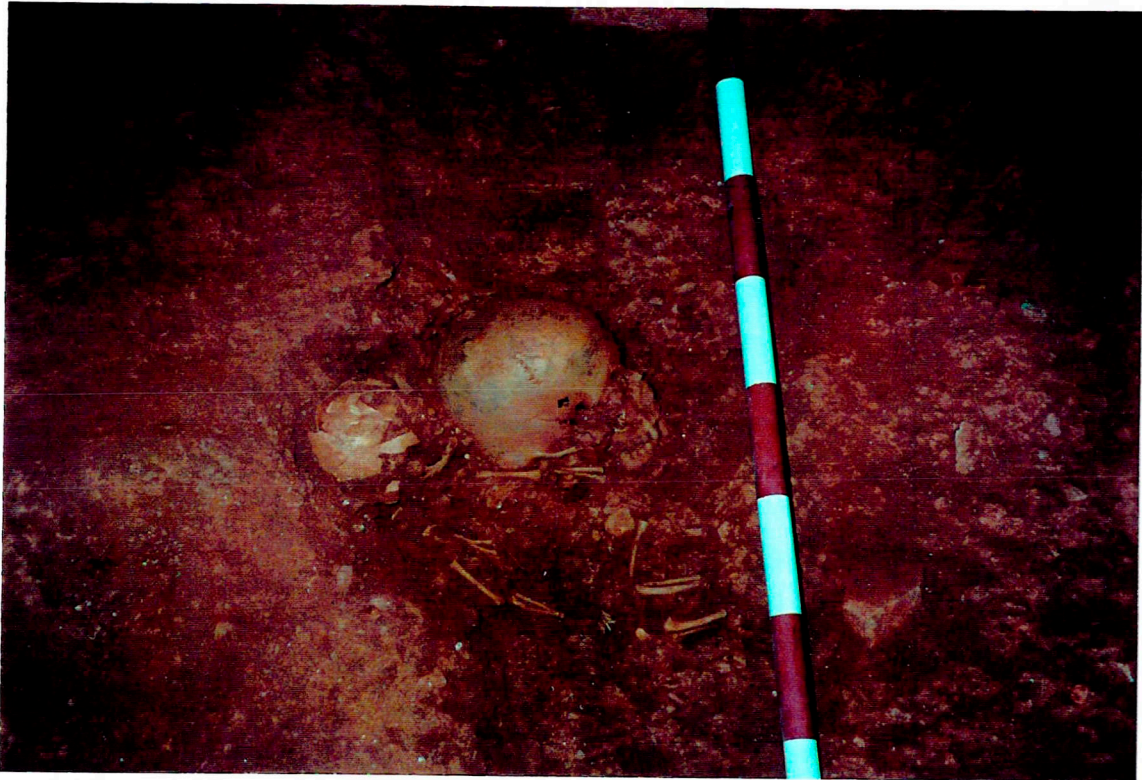
SEQÜÈNCIA FÍSICA: Vegeu la fitxa d'U.E.

FOSSA 3

ESCALA 1:10

41

FOTO 8: Moment en que comença a aparèixer la fossa 3. Sobre clavícula dreta de l'individu jove-adult es pot observar el nounat que, degut al seu precari estat en el moment de la troballa, es va haver d'extreure abans de continuar amb l'excavació de la resta de la fossa.

FOTO 9: Procés d'excavació de la fossa 3.

FOTO 10: Fossa 3 un cop finalitzada la seva excavació.

FOTO 11: Detall dels dos individus infantils.

8.5-FOSSA 4

U.E: 1013

TIPUS: Fossa simple

FORMA

Planta: Rectangular-ovalada. S'ha pogut delimitar amb molta precisió gràcies al rebliment de calç que reblia totalment la tomba.

Secció longitudinal: Fons còncau

Secció transversal: Fons pla

COBERTA: Sobre aquesta fossa han aparegut tota una sèrie de lloses de tamany petit i mitjà sense una disposició aparent. Potser es tracti d'una mena de túmul.

CAPÇALERA: Arrodonida

PEU: Arrodonit

COSTATS: El costat dret de la tomba tenia dues teules fragmentades fent de paret, que tan sols abastaven una longitud de 37 cm del total del costat.

BASE: Sense cap preparació.

MIDES:

Llargada: 1'77 m

Amplada: 40 cm

Profunditat: 30 cm aprox.

ORIENTACIÓ:

RESTES ANTROPOLÒGIQUES: Contenia un individu jove-adult en decúbit supí, amb les mans sobre la pelvis i la mà dreta sobre el canell esquerre. Tenia unes llosetes al voltant del crani. Els "fossors" medievals van topar amb dos blocs de roca natural: un al cap i un als peus, fet que ha condicionat l'elevació dels peus respecte a la resta del cos i la desviació del crani respecte a l'eix longitudinal de l'esquelet. La fossa estava totalment reblida de

calç, fet que porta a pensar que l'individu va morir d'alguna malaltia infecciosa, o si més no considerada infecciosa a l'època.

MATERIAL ARQUEOLÒGIC: Cal remarcar que a la cota més superficial del rebliment d'aquesta tomba apareix una ceràmica vidriada verda corresponent a un poal dels segles XIV-XV⁴ (SP-99-84), l'únic fragment ceràmic de cronologia medieval que ha aparegut durant aquesta campanya, juntament amb les teules que formaven part de l'estructura de la tomba (SP-99-77). Ja dins del rebliment de la tomba, ha aparegut una agulleta de bronze (SP-99-88) just a sobre les costelles de l'esquelet. És molt probable que aquest element metàl·lic, ubicable dins la baixa edat mitjana, formés part de la indumentària amb la qual va ser enterrat l'individu.

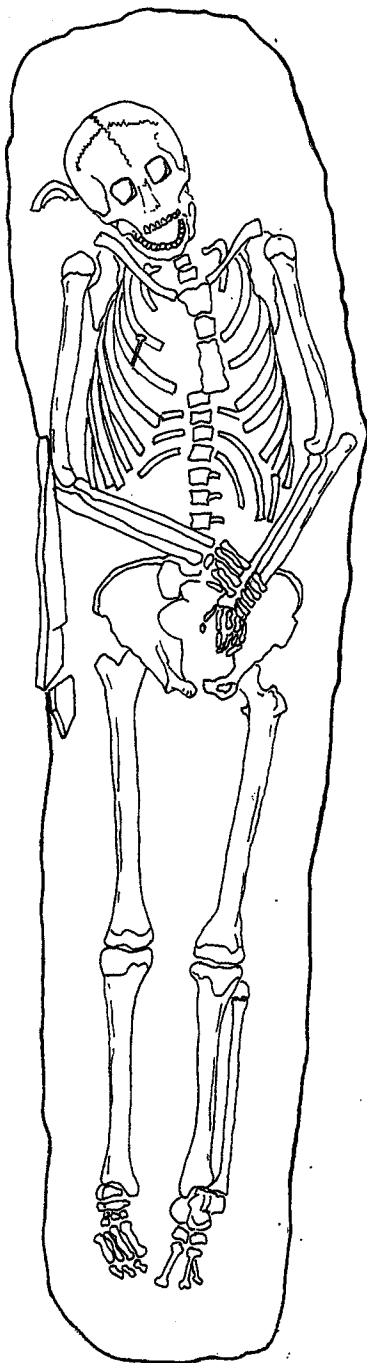
SEQÜÈNCIA FÍSICA: Vegeu la fitxa d'U.E.

---

⁴ BELTRÁN DE HEREDIA, 1998: 197

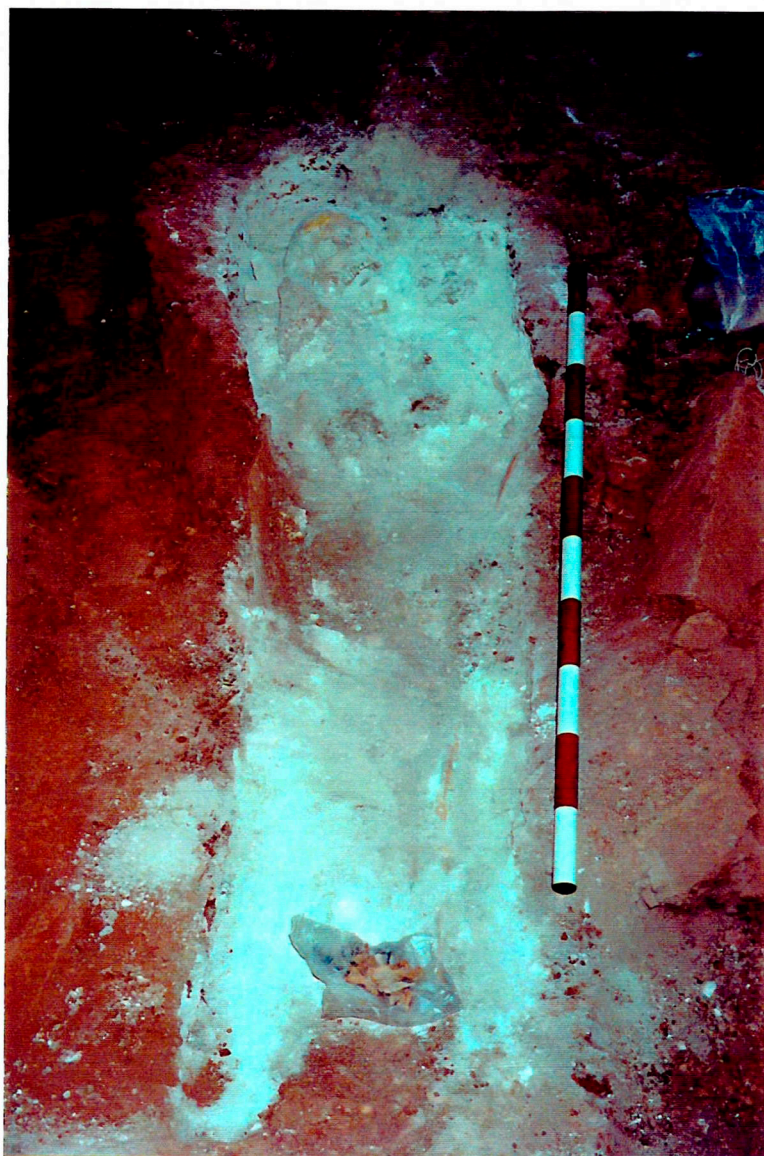

FOSSA 4

48

ESCALA 1:10

FOTO 12: Moment en que comença a aparèixer la fossa 4.

FOTO 13: Procés d'excavació de la fossa 4.

FOTO 14: Fossa 4 un cop finalitzada la seva excavació.

8.6-MURS IBÈRICS (U.E. 1015, 1016)

Es tracta de dos fragments de murs de pedra seca, paral·lels entre ells i orientats de nord a sud. Molt probablement es tracta del sòcol de la construcció, tot i que el mal estat d'aquestes estructures no permet precisar més al respecte. Aquests murs es troben recolzats sobre un nivell de terres estèrils (U. E. 1017) arqueològicament parlant. En el nivell que els cobreix destaca la notable presència de material ibèric, sobretot a la cota d'inici dels murs, fet que junt amb la presència de carbonets porta a pensar que en aquesta cota va haver-hi un nivell de circulació.

En futures campanyes, caldrà veure la relació d'aquests murs amb els apareguts a la vessant sud de l'exterior de l'ermita, ja que semblen formar part d'una mateixa estructura, alterada per la construcció de la capella medieval.

FOTO 15: Vista des de l'altar. A la meitat esquerra de la foto s'observen els murs ibèrics.

FOTO 16: Detall dels murs ibèrics: U.E. 1015 a l'esquerra i U.E. 1016 a la dreta.

FOTO 17: Detall del mur ibèric U.E. 1015

8.7-DIPÒSIT DE FAUNA

Dins el nivell protohistòric (U. E. 1014), entremig de les fosses 3 i 4, i al costat del forat de pal de la bastida del segle XVIII van aparèixer restes de fauna sense connexió anatòmica.

Com ja s'ha dit anteriorment, el nivell ibèric (U.E. 1014) és molt irregular i va seguint l'orografia de la roca natural, també molt irregular. Potser aquest fet explica perquè aquest dipòsit de fauna es troba en una cota lleugerament elevada respecte als sòcols de murs ibèrics trobats. De totes maneres, és absolutament segura la seva adscripció a la cultura ibèrica ja que, a part de trobar-se en el nivell atribuïble a aquesta cronologia, entremig de les restes de fauna va aparèixer el perfil sencer d'una olleta feta a mà ubicable dins la cultura ibèrica (SP-99-297/298/299).

Els ossos dels individus⁵ van aparèixer compactats, amb carbonets, i amb una disposició que semblava que hom hagués fet un farcell d'uns 12 cm de diàmetre abans de dipositar-los. Es desconeixen altres aspectes d'aquesta troballa ritual, per altra banda molt habitual en la cultura ibèrica.

---

⁵ Vegeu el corresponent estudi dins d'aquesta memòria, a càrreg de J. Nadal.

9-EL MATERIAL ARQUEOLÒGIC

U.E. 1005 (nivell medieval)

SP-99-13: Fragment de base plana de ceràmica ibèrica feta a mà. Presenta les superfícies allisades.

SP-99-17 (dibuix): Fragment de vora de "bastonet" d'un recipient de ceràmica ibèrica feta a mà.

SP-99-29 (dibuix): Fragment de vora d'un bol de ceràmica ibèrica feta a torn de cocció mixta.

U.E. 1008 (rebliment del mur sud de l'església)

SP-99-1 (dibuix): Fragment de base còncava-convexa d'un recipient de ceràmica grisa ibèrica feta a torn.

SP-99-7: Fragment de base còncava-convexa d'un recipient de ceràmica ibèrica feta a torn de cocció oxidant. Presenta una cocció molt dolenta.

U.E. 1010 (Fossa 1)

SP-99-40 (dibuix): Fragment de base plana d'un recipient de ceràmica ibèrica feta a mà, de coccio mixta. Presenta la superfície interior lleugerament brunyida.

U.E. 1012 (Fossa 3)

SP-99-41 (dibuix): Fragment de vora d'un bol de ceràmica ibèrica feta a torn de coccio reductora. Presenta la superfície externa molt allisada, amb una certa brillantor metàl·lica.

SP-99-42 (dibuix): Fragment de vora lleugerament exvasada d'un recipient de ceràmica ibèrica feta a mà. Presenta les superfícies brunyides.

SP-99-45 (dibuix): Fragment de vora exvasada d'un recipient de ceràmica ibèrica feta a mà. Presenta les superfícies allisades i destaca l'abundant i minúscul desgreixant de mica platejada.

U.E. 1013 (Fossa 4)

SP-99-74 (dibuix): Fragment del cos d'un petit recipient globular de ceràmica ibèrica feta a mà. Presenta la superfície exterior brunyida i amb una coloració negrosa. Enganxa amb **SP-99-381 (dibuix):** Fragment de vora exvasada i coll d'un recipient de ceràmica ibèrica feta a mà. Presenta les superfícies

brunyides, especialment la exterior, que adquireix una brillantor molt metàl·lica amb una coloració negra.

SP-99-83 (dibuix): Fragment de vora d'un recipient obert de ceràmica ibèrica feta a mà. Pertany a un bol o plat fondo. Presenta les superfícies molt allisades.

SP-99-84: Fragment informe de ceràmica d'un probable poal, amb cronologia dels segles XIV-XV. Fet a torn, coccio oxidant. Té l'interior vidrat "verd poma" i l'exterior vidrat "verd gòtic", corresponent a un verd més fosc.

SP-99-85 (dibuix): Fragment de base plana d'un recipient de ceràmica ibèrica feta a mà.

SP-99-86 (dibuix): Fragment de base plana d'un recipient de ceràmica ibèrica feta a mà i de coccio mixta.

SP-99-87 (dibuix): Fragment de peu d'un recipient de ceràmica feta a mà. Presenta brunyit a les superfícies, que adquireixen un to verdós clar.

SP-99-88 (dibuix): Agulla de bronze de secció arrodonida i amb un nus al cap. Pel context de la seva troballa, sobre les costelles de l'individu, creiem que formaria part de la indumentària d'aquest. Per tant cal situar aquesta peça dins d'una cronologia medieval, sense que es pugui especificar més al respecte.

SP-99-89 (dibuix): Fragment de vora d'un recipient obert de vidre. Creiem que, igual que l'agulla de bronze, cal situar el fragment dins del món medieval.

U.E: 1014 (nivell ibèric)

SP-99-97 (dibuix): Fragment informe de ceràmica ibèrica feta a torn corresponent a un gerro bitroncocònic de ceràmica grisa, probablement emporitana. Argila molt dura i molt depurada, de color gris. I amb so metàl·lic.

SP-99-101/102 (dibuix): Fragment de vora d'un bol de ceràmica ibèrica feta a torn de cocció reductora. Presenta les superfícies molt allisades, amb brillantor metàl·lica.

SP-99-105 (dibuix): Fragment de vora d'un bol de ceràmica ibèrica feta a torn de cocció reductora. Presenta les superfícies molt allisades, amb brillantor metàl·lica.

SP-99-106 (dibuix): Fragment de fons còncau-convex d'un recipient de ceràmica ibèrica feta a torn i de cocció reductora. Té les línies de torn molt marcades.

SP-99-108 (dibuix): Fragment de vora d'un bol de ceràmica ibèrica feta a torn de cocció reductora. Presenta les superfícies molt allisades, amb brillantor metàl·lica.

SP-99-124 (dibuix): Fragment de vora d'un bol de ceràmica ibèrica feta a torn de cocció reductora. Presenta la superfície externa molt allisada, amb una certa brillantor metàl·lica.

SP-99-143 (dibuix): Fragment de vora d'un bol de ceràmica ibèrica feta a torn de cocció reductora. Presenta la superfície externa molt allisada, amb una certa brillantor metàl·lica.

SP-99-150 (dibuix): Fragment de base còncau-convexa de ceràmica ibèrica feta a torn, de cocció reductora.

SP-99-165 (dibuix): Fragment de fons còncav-convex d'un recipient de ceràmica ibèrica feta a torn, de cuita oxidant

SP-99-179-180 (dibuix): Fragment informe de ceràmica ibèrica feta a torn de cocció oxidant. Pertany a un gran recipient, probablement una àmfora, i presenta una perforació a la superfície, fet que demostra que va sofrir una fractura i que es va reparar.

SP-99-181 (dibuix): Fragment de nansa i paret d'un recipient ceràmic ibèric fet a torn, de cocció mixta.

SP-99-209-210: Petits fragments informes de ceràmica àtica de vernís negre, de parets molt fines. El fet que no aparegui vernís a l'interior pot estar assenyalant que ens trobem davant d'una forma tancada. L'abombament dels fragments fa pensar en una peça petita. Proposem una cronologia provisional al voltant dels segles V-IV a. C. per aquests fragments, encara en fase d'estudi.

SP-99-234 (dibuix): Fragment de vora exvasada i coll d'un recipient de ceràmica ibèrica feta a torn de cocció mixta. La vora presenta un petit acanalat, gairebé imperceptible, a la part exterior del llavi.

SP-99-257: Fragment d'una base còncava-convexa de ceràmica ibèrica feta a torn, de cocció mixta.

SP-99-297/298/299 (dibuix): Perfil d'una olleta o urneta de ceràmica ibèrica feta a mà. Presenta la vora exvasada i el cos globular. La pasta, de cocció mixta, presenta desgreixant de quars, pissarra i calcari. El tacte de les superfícies és rugós.

SP-99-300 (dibuix): Fusaïola de secció troncocònica amb apèndix. Presenta la superfície molt allisada, color negrós, amb una certa brillantor metàl·lica. No

s'assembla a cap de les aparegudes anteriorment al jaciment⁶ ni apareix a les classificacions tipològiques⁷.

SP-99-301 (dibuix): Fragment d'una lloseta de pissarra perforada, d'ús desconegut.

SP-99-302 (dibuix): Clau de Ferro, amb la cabota molt perduda.

SP-99-303/SP-99-304: Còdols de riu, possiblement utilitzats per a la cocció de líquids en recipients de fusta mitjançant rubefacció.

SP-99-310 (dibuix): Fragment de vora d'un bol de ceràmica ibèrica feta a torn de cocció oxidant. Presenta la superfície externa molt allisada, amb tonalitats a bandes vermelloses i carbasses i amb una certa brillantor.

SP-99-324/SP-99-325: Fragments informes de tobot cremat.

SP-99-356/357: Fragment informe de ceràmica ibèrica feta a mà. Presenta decoració d'un cordó amb unglades.

SP-99-359 (dibuix): Fragment de vora exvasada i coll d'un recipient de ceràmica ibèrica feta a mà. Té les superfícies negroses i allisades i presenta decoració a base d'unglades.

SP-99-360/361 (dibuix): Fragment informe d'un recipient de ceràmica ibèrica feta a mà, amb decoració a base d'un cordó. Destaca la presència d'abundant desgreixant de mica daurada.

---

⁶ CMRO, 1992: 57.

⁷ CASTRO, 1980: 127-146. Efectivament, no apareix cap fusaïola amb apèndix en aquesta classificació de Z. Castro.

SP-99-362 (dibuix): Fragment informe de ceràmica ibèrica feta a mà amb decoració d'unglades. Té un gruix de 1'5 cm i les superfícies allisades. La superfície exterior és negra i la interior vermella.

SP-99-363/364 (dibuix): Fragment de nansa i cos d'un recipient de ceràmica ibèrica feta a mà. Té la superfície exterior rugosa i la interior allisada.

SP-99-366 (dibuix): Fragment de vora i cos d'un recipient de ceràmica ibèrica feta a mà. Presenta la vora exvasada i les superfícies interior i exterior brunyides.

SP-99-367 (dibuix): Fragment de vora lleugerament exvasada d'un recipient de ceràmica ibèrica feta a mà. Presenta les superfícies brunyides.

SP-99-368 (dibuix): Fragment de base plana d'un recipient de ceràmica ibèrica fet a mà. Presenta brunyit a les superfícies.

SP-99-370 (dibuix): Fragment de base plana d'un recipient de ceràmica ibèrica feta a mà. Presenta la superfície interior lleugerament allisada i un raspallat a l'exterior.

SP-99-374 (dibuix): Fragment informe de ceràmica ibèrica feta a mà amb decoració a base de ditades. Presenta les superfícies allisades.

SP-99-376: Fragment informe de ceràmica ibèrica feta a mà. Té la superfície interior allisada i l'exterior molt erosionada, tot i que és possible veure encara una decoració a base d'unglades.

SP-99-377: Fragment informe de ceràmica ibèrica feta a mà amb decoració a base d'unglades a la seva superfície.

SP-99-378 (dibuix): Fragment d'una base plana amb motllura d'un recipient de ceràmica ibèrica feta a mà. Presenta acabat rugós a les superfícies.

SP-99-379/SP-99-380 (dibuix): Fragments del cos i la carena d'un recipient de ceràmica ibèrica fet a mà, amb les superfícies allisades.

SP-99-382: Fragment d'una vora de ceràmica ibèrica feta a mà. Presenta coccio tipus "sandwich" i les superfícies brunyides, amb el característic color negrós brillant d'aquests tipus d'acabats.

SP-99-383 (dibuix): Fragment d'una vora lleugerament exvasada d'un recipient de ceràmica ibèrica feta a mà. Presenta la superfície exterior allisada i destaca, com a desgreixant, la presència de fragments de mesura mitjana de mica daurada.

SP-99-384 (dibuix): Fragment de base plana d'un recipient de ceràmica ibèrica feta a mà, de coccio mixta.

SP-99-385 (dibuix): Fragment de vora d'un recipient obert de ceràmica ibèrica feta a mà. Presenta les superfícies brunyides.

SP-99-386 (dibuix): Nansa de planta semicircular i secció quadrangular, d'un recipient de ceràmica ibèrica feta a mà. Presenta la superfície brunyida, amb tonalitats verdoses i negreses.

SP-99-387 (dibuix): Fragment de la vora d'un recipient ibèric fet a mà. Pertany a una forma oberta, possiblement un bol. Presenta les superfícies brunyides, amb tons grisos i negrosos.

SP-99-388 (dibuix): Fragment de peu anular d'un recipient de ceràmica ibèrica feta a mà. Presenta les superfícies brunyides, de color carbassa-marronós.

SP-99-389 (dibuix): Fragment de vora exvasada d'un recipient de ceràmica ibèrica feta a mà. Presenta les superfícies brunyides i una coloració verd-marronosa.

SP-99-392 (dibuix): Fragment de vora d'un recipient obert de ceràmica ibèrica feta a mà amb les superfícies brunyides.

SP-99-393 (dibuix): Fragment de vora exvasada de ceràmica ibèrica feta a mà. Presenta restes de brunyit.

SP-99-394 (dibuix): Fragment de vora exvasada de secció quadrangular d'un recipient de ceràmica fet a mà. Té les superfícies allisades i presenta desgreixant de mica daurada.

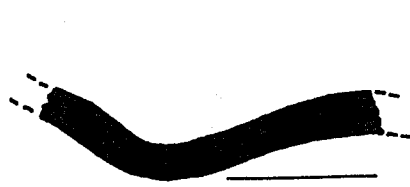
SP-99-395 (dibuix): Fragment de vora lleugerament exvasada d'un recipient de ceràmica ibèrica feta a mà. Presenta les superfícies brunyides.

SP-99-409: Petit fragment d'una vora de ceràmica ibèrica feta a mà. Presenta la superfície exterior rugosa i la interior allisada.

SP-99-455-471: Diversos fragments que conformen el perfil sencer d'un recipient ceràmic ibèric fet a mà. Presenta la part exterior del coll i la superfície interior brunyida, i decoració a base de ditades. La resta de la superfície exterior és de tacte molt rugós.

SP-99-474 (dibuix): Nansa i fragment de vora recta d'un recipient de ceràmica ibèrica feta a mà. La nansa, amb una petita perforació, arrenca de la vora. Presenta les superfícies brunyides i amb tons grisos i verdosos.

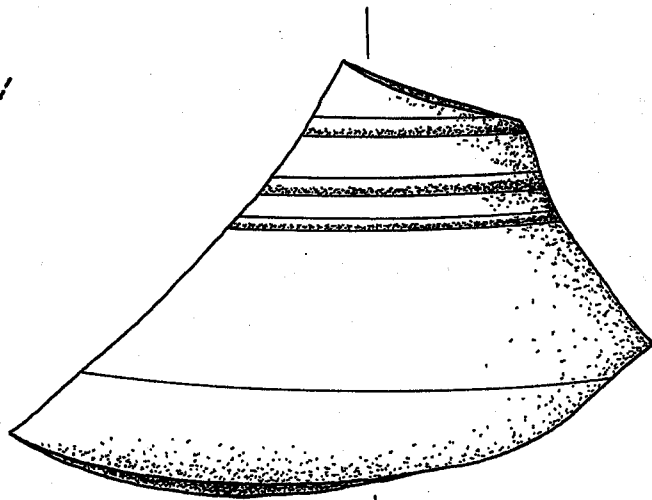
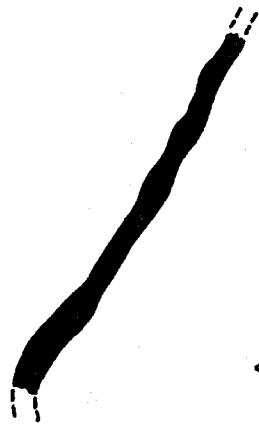
SP-99-1,106

SP-99-29

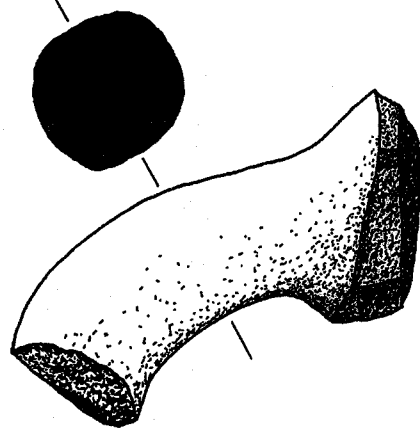
SP-99-41

SP-99-97

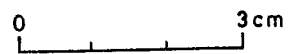
SP-99-150

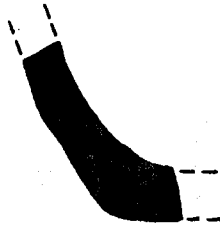

SP-99-181

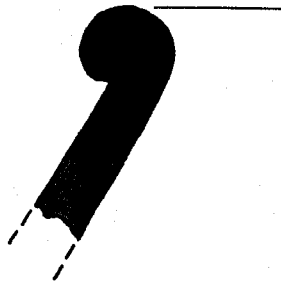

SP-99-310

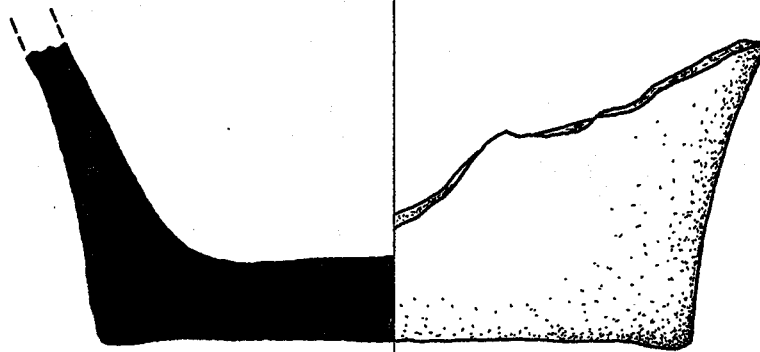
SP.99-13

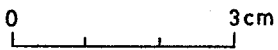
SP.99-17

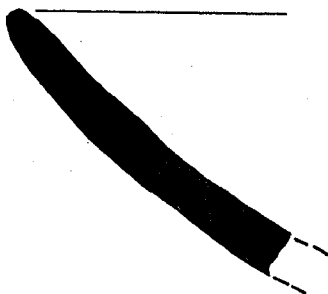
SP.99-42

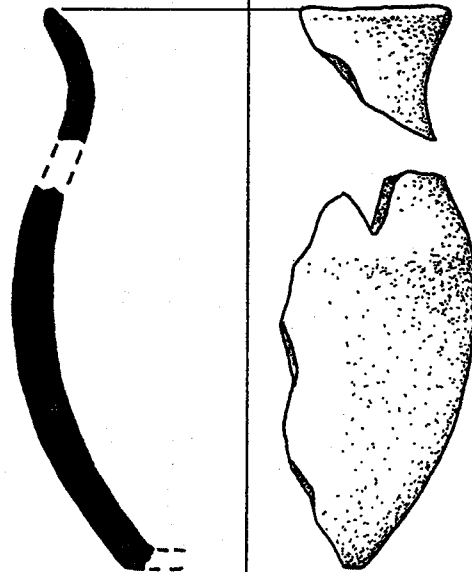
SP-99-40

SP.99.45

SP.99-83

SP.99-74,381

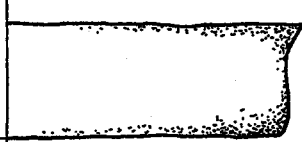
SP-99-85

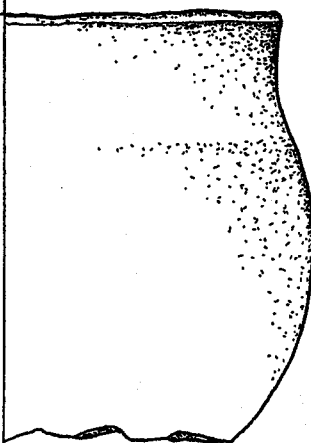
SP-99-86

SP-99-234

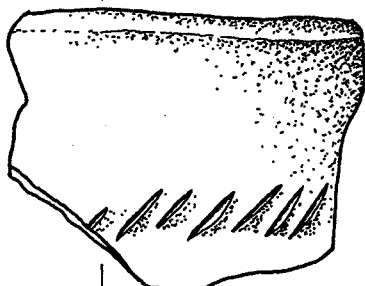

SP-99-87

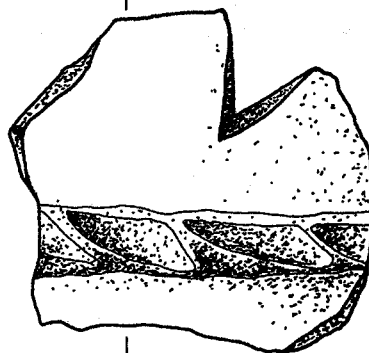

0 3 cm

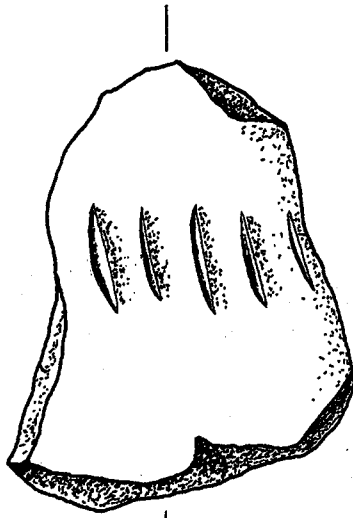
SP-99-297-299

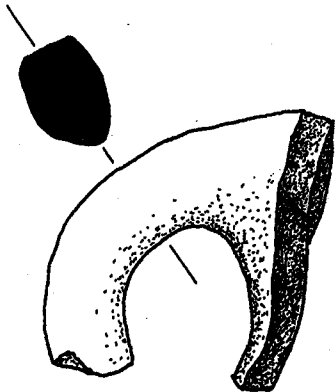
SP-99-359

SP-99-360-361

SP.99-362

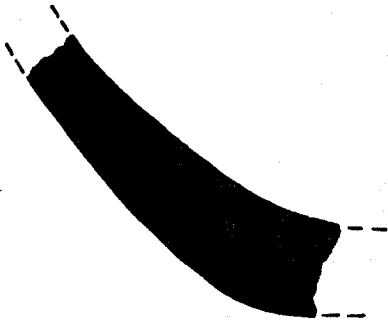
SP.99-363-364

SP.99-367

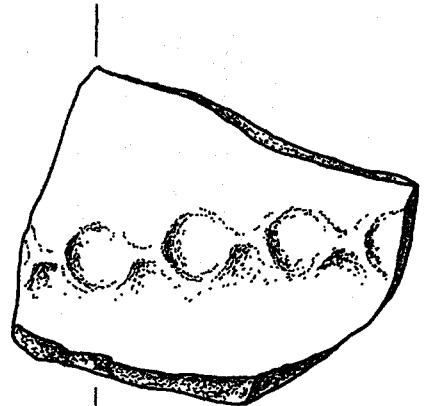
SP.99-366

SP.99-368

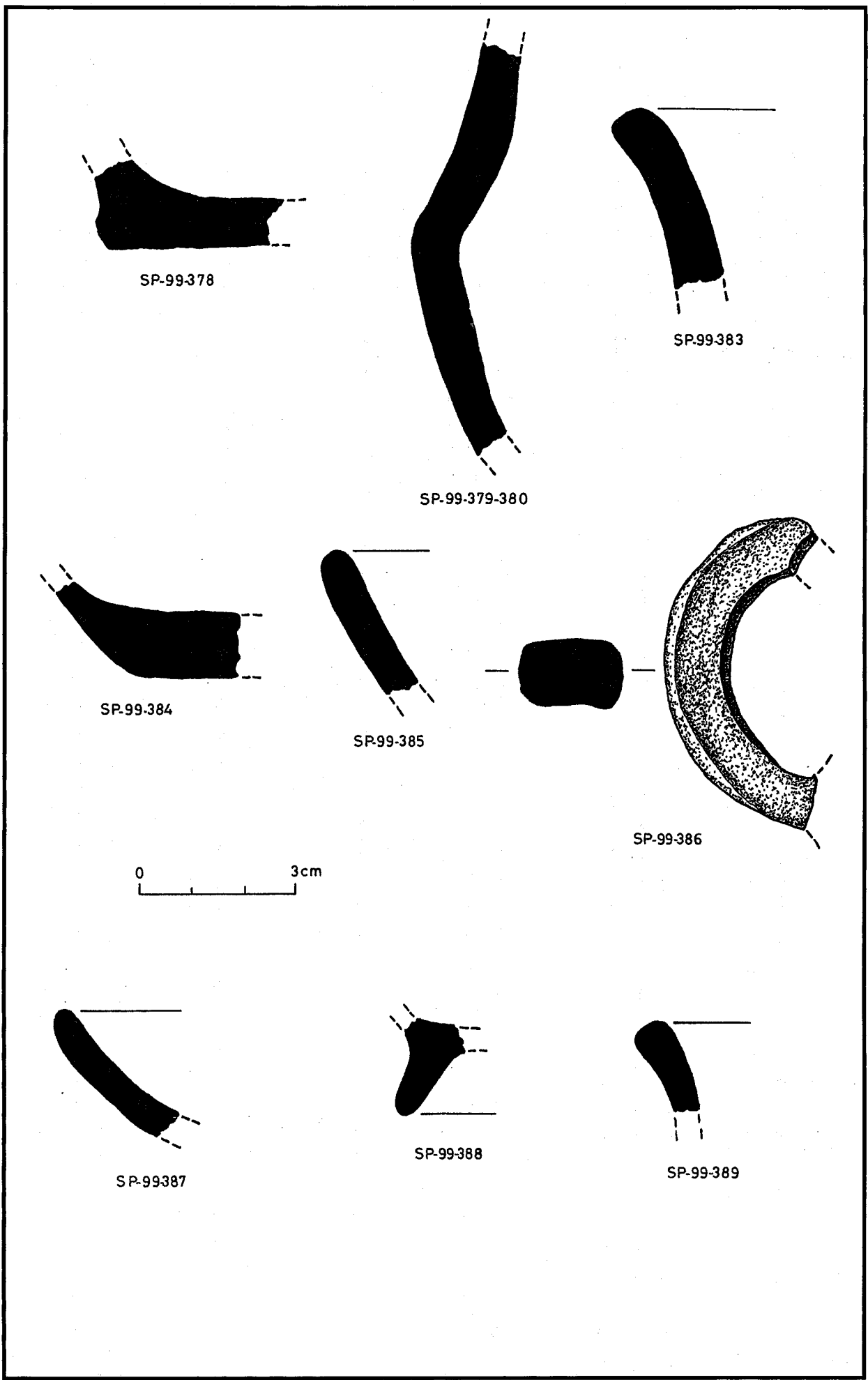

SP.99-374

SP.99-370

SP-99-378

SP-99-379-380

SP-99-383

SP-99-384

SP-99-385

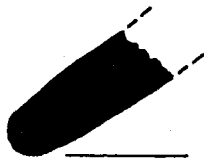
SP-99-386

0 3cm

SP-99-387

SP-99-388

SP-99-389

SP-99-392

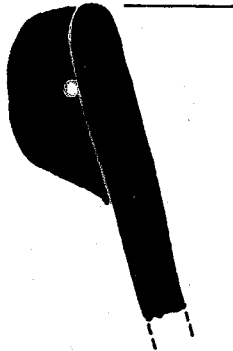
SP-99-393

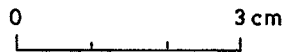
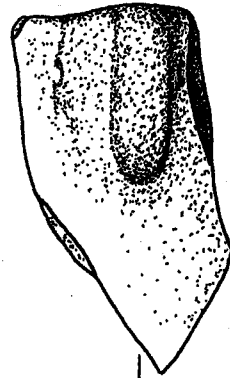
SP-99-394

SP-99-395

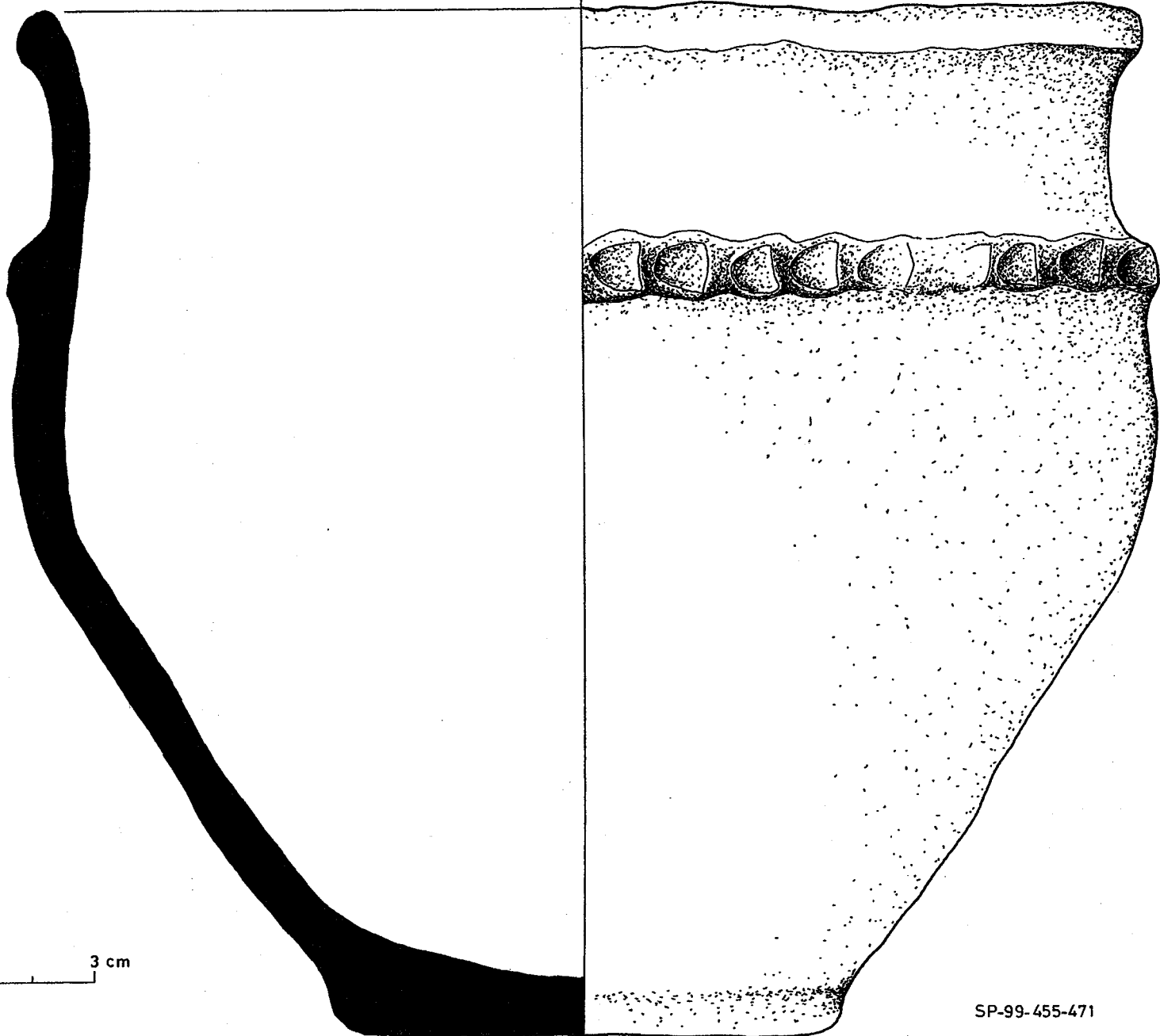

SP-99-474

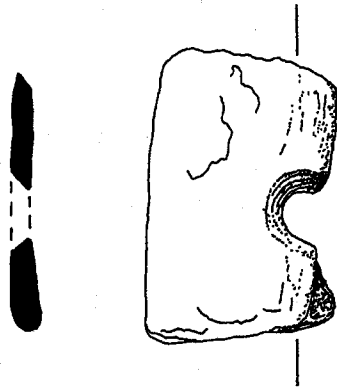

0 3 cm

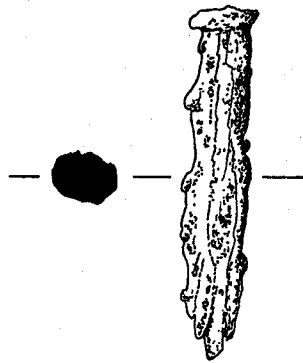
SP-99-455-471

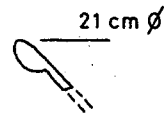
SP-99-301

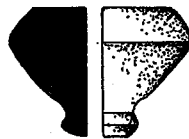
SP-99-88

SP-99-302

SP-99-89

SP-99-300

10-COMENTARIS FINALS I CONCLUSIONS

En primer lloc, i a nivell general, cal destacar l'absència absoluta de material medieval i modern en les U.E. excavades, a excepció del material aparegut a la tomba 4 (U.E. 1013), per altra banda molt poc definidor a nivell cronològic. Aquest fet impossibilita, de moment, les datacions absolutes per a la majoria de nivells i elements. Feta aquesta puntualització, i després de veure les dades extretes en les pàgines precedents, passem a veure les conclusions i hipòtesis que se'n desprenen.

EL JACIMENT PROTOHISTÒRIC:

A partir de la intervenció arqueològica realitzada a l'interior de l'ermita de Sant Pere Sacama, ha quedat provada amb escreix la presència d'un jaciment d'època ibèrica. L'aparició de material arqueològic contextualitzat en nivells i estructures arquitectòniques dissipa qualsevol dubte.

El material arqueològic d'aquesta etapa cronològica del jaciment es caracteritza per l'alt percentatge de ceràmiques fetes a mà i amb les superfícies brunyides. Això, junt amb l'aparició d'un parell de fragments de ceràmica àtica de vernís negre, indica que ens movem dins d'un context cronològic de l'Ibèric Antic, sense que de moment, i fins que no es continuïn les excavacions, es pugui precisar més.

L'arquitectura documentada en aquest assentament ibèric és feta a base de murs de sòcol de pedra i la resta de tobots, dels quals n'ha quedat algun rastre (SP-99-324/SP-99-325). La planta que dibuixen aquests murs és molt poc explícita, per la qual cosa caldrà posar les estructures en relació als murs que puguin aparèixer en futures campanyes. Així mateix, caldrà veure el paper que juguen els murs documentats a l'exterior de la paret sud de l'ermita per part dels membres del CMRO.

Tal vegada una de les troballes més significatives del període ibèric durant aquesta campanya sigui la fauna, assimilable a un sacrifici de fundació. Per altra banda, segons últimes recerques, els sacrificis de fundació amb animals acostumen a estar en relació amb inhumacions infantils⁸. De ser cert aquest supòsit, a Sant Pere Sacama existeixen moltes probabilitats de trobar, en un futur, individus humans neonatals de cronologia protohistòrica.

La franja territorial on s'ubica el jaciment ha estat sempre un límit natural entre la Lacetània i la Laietània. Per tant, no es fa gens estranya la presència d'un assentament ibèric en aquest punt concret de l'actual comarca del Baix Llobregat, jaciment que en el seu dia, i sense conèixer encara les dades de la present memòria, vas ser qualificat com a punt de guaita o talaia (CMRO, 1992: 65). De moment, les noves dades aportades ni confirmen ni desmenteixen aquesta hipòtesi.

EL JACIMENT MEDIEVAL I MODERN:

Associats a la construcció religiosa actualment visible, han aparegut una sèrie de nivells que es situen entre l'Edat Mitjana i l'actualitat.

Així per exemple, pel que fa als paviments de l'església, en opinió de M. Pagès, el paviment antic de l'absis degué estar situat uns 20 cm per sobre de l'actual –de rajoles modernes- a jutjar pel senyal que ha deixat en els murs laterals (CMRO, 1992: 90). L'excavació no ha afectat l'absis, però a la nau creiem haver detectat també un rebaix (U.E. 1004) de potència indeterminada, previ a la col·locació del paviment del segle XVIII.

Pel que fa a la necròpolis cal apuntar algunes dades que s'extreuen de l'excavació: a nivell general, es pot parlar d'estructures funeràries extremadament senzilles, ja que no presentaven cap mena de revestiment o

---

⁸ ALBIZURI ET ALII, 1992: 292.

recobriments, a excepció de la fossa nº4 que tenia part de la paret sud folrada amb teules. Totes les fosses tallaven l'estrat ibèric descrit i arribaven fins a la roca natural, fet que probablement -i junt al possible rebaix del paviment primitiu de l'església- va condicionar la troballa a poca profunditat d'aquestes tombes. El fet de tallar aquest estrat ibèric, condiona la troballa de material d'aquesta època entre el rebliment.

Referent al ritual d'enterrament, s'observa com no es produeix cap reutilització, fet que no es estrany si es té en compte que el tipus d'enterrament en fossa, sense construcció de caixa, ni tan sols de tapa, no deuria facilitar molt aquesta pràctica, molt ben documentada en altres necròpolis on les tombes són fetes a base de caixes de lloses. En canvi, s'ha documentat l'existència d'una fossa familiar amb 4 individus perfectament col·locats, és a dir, dipositats simultàniament. Volem remarcar que tots 4 individus es troben a la mateixa fossa, fet que provoca que aquesta tingui una gran amplada. També destaca l'orientació dels individus inhumats, contraposada a la resta d'enterraments.

Les mans dels esquelets presenten una posició característica consistent en recolzar la mà dreta sobre el canyell esquerre. Així mateix, també s'observa com el peu dret es recolza sobre l'esquerre. Destaquen també les posicions elevades dels peus respecte a la resta del cos i la posició torta d'un dels caps (fossa 4), anomalies que s'expliquen per la limitació d'espai provocada pels afloraments de la roca natural.

Durant els treballs de restauració de l'ermita (1985-1986) es varen localitzar 3 enterraments gairebé tocant al mur sud per la seva part externa. Van aparèixer a molt poca profunditat i en molt mal estat de conservació. Dos d'ells presentaven la peculiaritat de contenir una sivella de forma circular (CMRO, 1992: 92-93). Aquests tres individus, junt amb un quart que va aparèixer uns metres més enllà de la portalada, es poden posar en relació amb la necròpolis excavada a l'interior de Sant Pere.

La cronologia d'aquesta necròpolis no és encara precisa i cal situar-la entre en moment fundacional de la capella i el moment d'abandonament del castell. També cal fer notar que la tipologia de tombes de fossa simple pot arribar fins a cronologies avançades⁹, tot i que creiem que no cal portar més enllà dels segles XIV-XV la cronologia general d'aquesta necròpolis

Tampoc cal oblidar que l'església de Sant Pere Sacama es va construir molt a prop d'un altre oratori, d'origens més antics, el record del qual apareix en un document de l'any 963. Probablement es situava al proper coll de Llombres: "*in ipso oratorio qui ibidem fuit*" (CMRO, 1992: 17). Creiem que seria de gran interès poder documentar un oratori proper d'origen visigòtic o mossàrab, però caldran futures prospeccions a la zona per determinar la situació d'aquest edifici, avui per avui del tot desconegut.

---

⁹ A Sant Pere de Casserres, J. Pujades i C. Subiranas, daten una sèrie d'inhumacions en fossa simple dins dels segles XV-XVI –PUJADES – SUBIRANAS, 1998: 133-134.

11-BIBLIOGRAFIA

-ALBIZURI, Silvia ET ALII, 1992

"Estudi preliminar de les restes faunístiques", Joan SANMARTÍ – Joan SANTACANA: *El poblat ibèric d'Alorda Park, Calafell, Baix Penedès. Campanyes 1983-1988*, Barcelona.

-BELTRÁN DE HEREDIA, Julia, 1998

"Tipologia de la producció barcelonina de ceràmica comuna baix medieval: una proposta de sistematització", *Ceràmica medieval i postmedieval. Circuits productius i seqüències culturals* (I. PADILLA – J. M. VILA, coords.), Barcelona, p.177-204.

CASTRO, Zaida, 1980

"Fusayolas Ibéricas, antecedentes y empleo", *Cypsela*, 3, Girona, p. 127-146

-CMRO, 1992

Sant Pere Sacama. Els primers pobladors (segles VI a. C. Al XIV), Olesa de Montserrat.

-MAYORAL, F., 1985

Memòria dels treballs d'excavació duts a terme al jaciment medieval de Sant Pere Sacama (Olesa de Montserrat, Baix Llobregat), Memòria dipositada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, inèdita.

-PAGÈS, Montserrat, 1992

"Castell de Sacama", "Sant Pere Sacama", *Catalunya Romànica*, vol. XX , Barcelona, p. 392-395.

-PUJADES, Josep – SUBIRANAS, Carme, 1998

"La intervenció arqueològica", Teresa SOLDEVILLA: *Sant Pere de Casserres. Història i llegenda*, Vic, p. 131-135.

-PUJOL, Marta, 2000

"Estudi antropomòrfic de les restes humanes del jaciment de mas Vilar", *Ir Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya*, Igualada, p. 320-329.

SALES, Jordina, 2000

Informe de la primera campanya d'excavacions a l'ermita romànica de Sant Pere Sacama (Olesa de Montserrat). Setembre-octubre de 1999, Informe inèdit, Igualada.

-VILA, Josep M^a, 1998

Memòria científica de l'excavació arqueològica realitzada al Mas Vilar d'Olesa de Montserrat (Baix Llobregat). Campanyes de 1996, 1997 i 1998, Memòria dipositada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, inèdita.

-VILA, J. M., 2000

"Evolució arquitectònica d'una petita explotació pagesa medieval. El mas Vilar d'Olesa de Montserrat" (s. XI-XV)", *Ir Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya*, Igualada, p. 308-319.

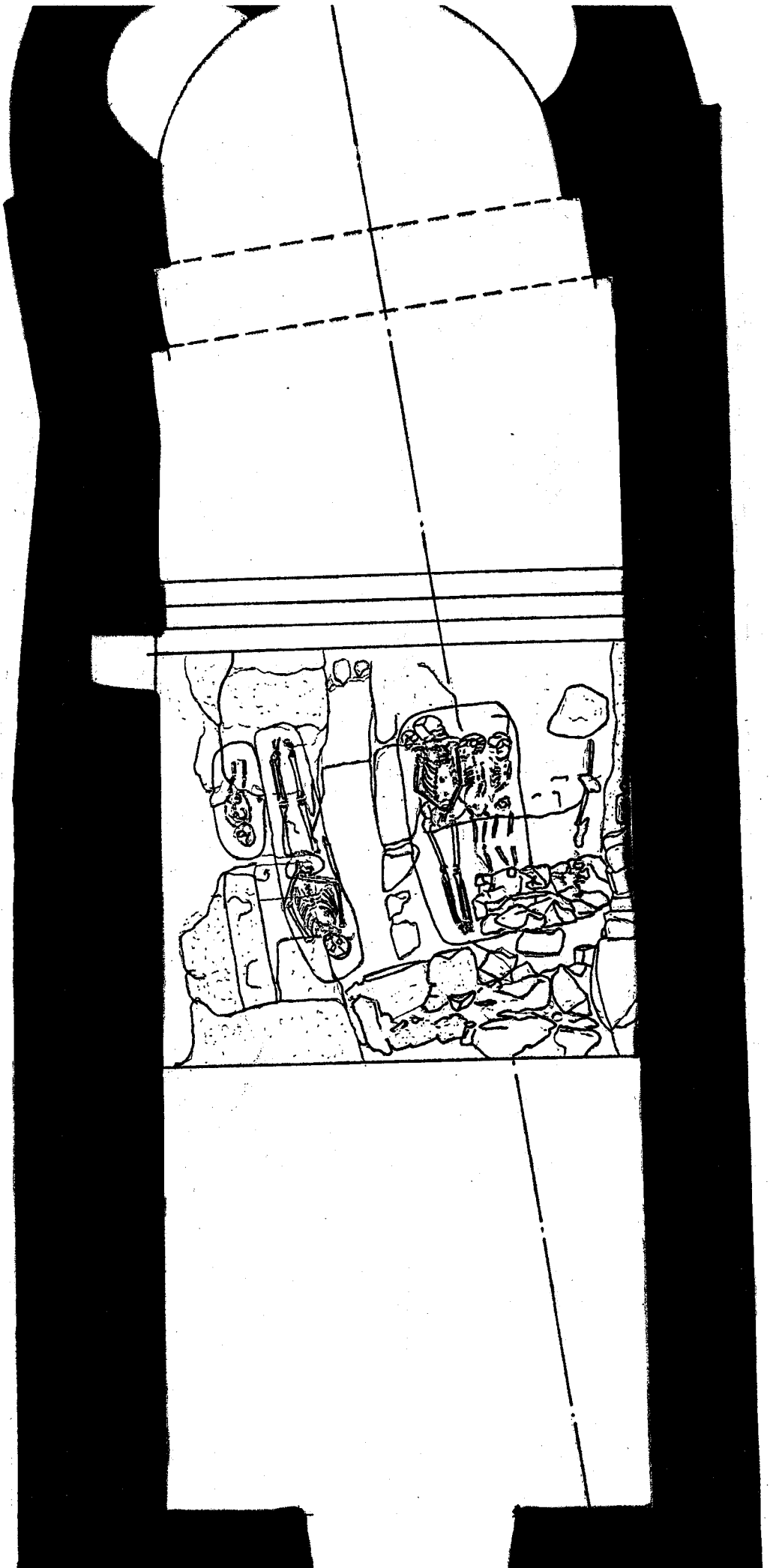
-VIVES, Elisenda, 1990

La població catalana medieval. Origen i evolució, Vic

-VVAA, 1982

Necròpolis i sepultures medievals de Catalunya, *Acta Mediaevalia*, Annex 1, Barcelona.

**ANNEX 1:
PLANIMETRIA**

WN

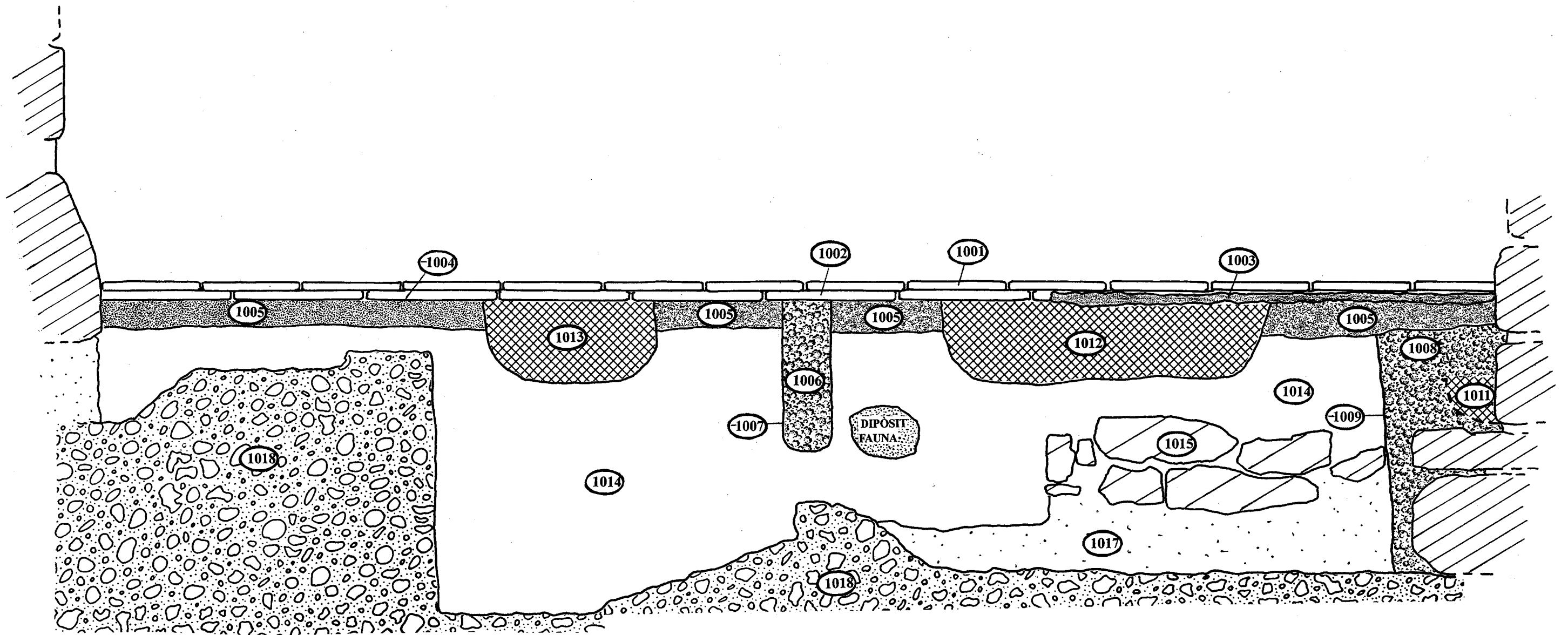
0 30 cm

ESCALES

LÍMIT SONDEIG 1909

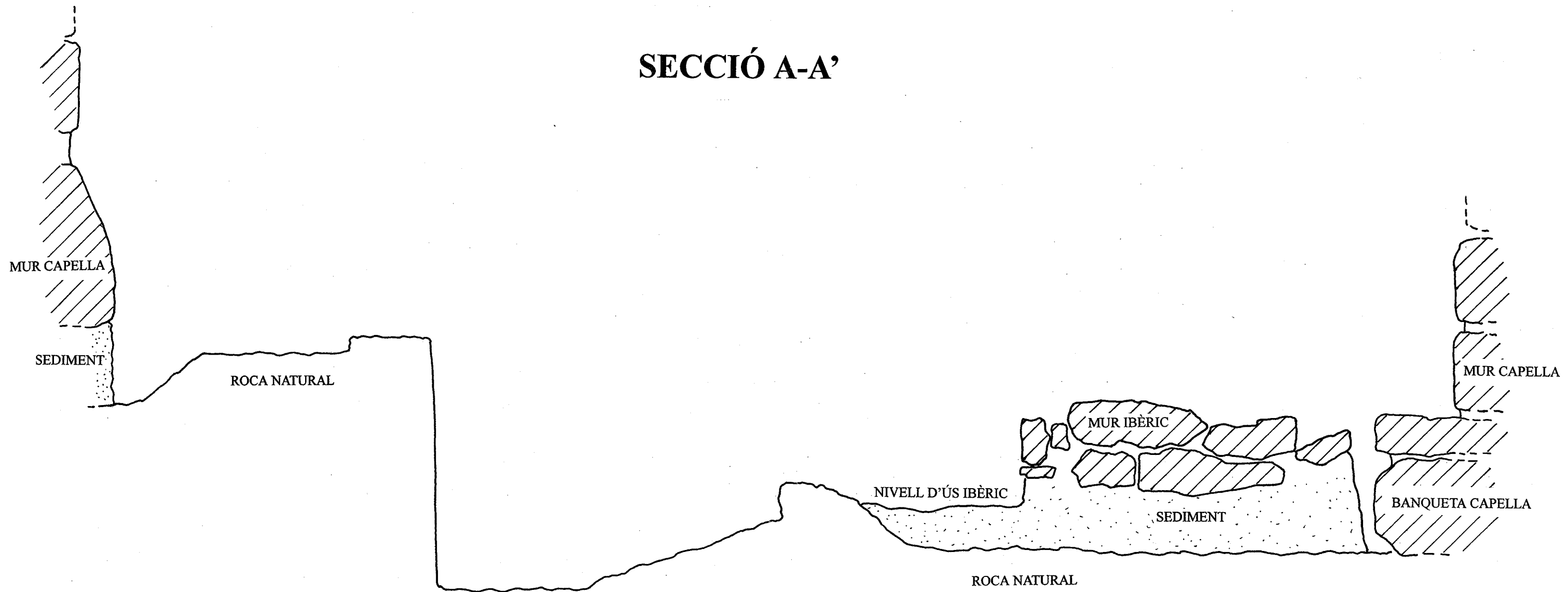

SECCIÓ A-A'
AMB LES U.E. LOCALITZADES DURANT L'EXCAVACIÓ

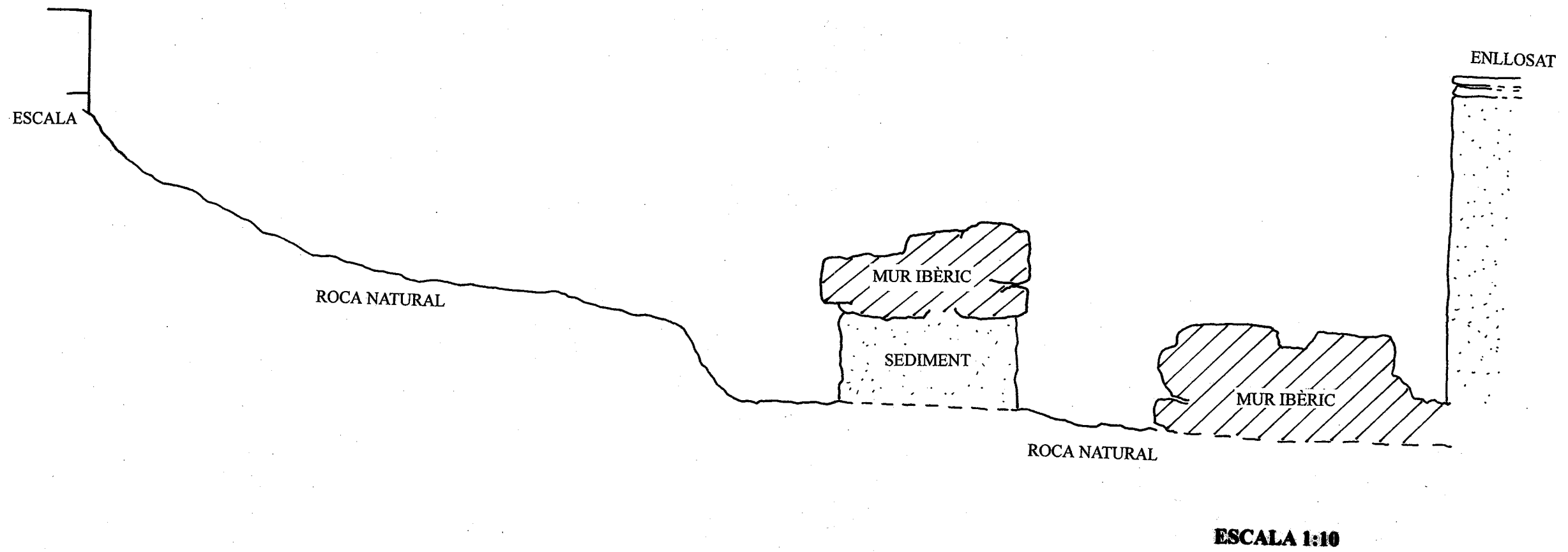
ESCALA 1:10

SECCIÓ A-A'

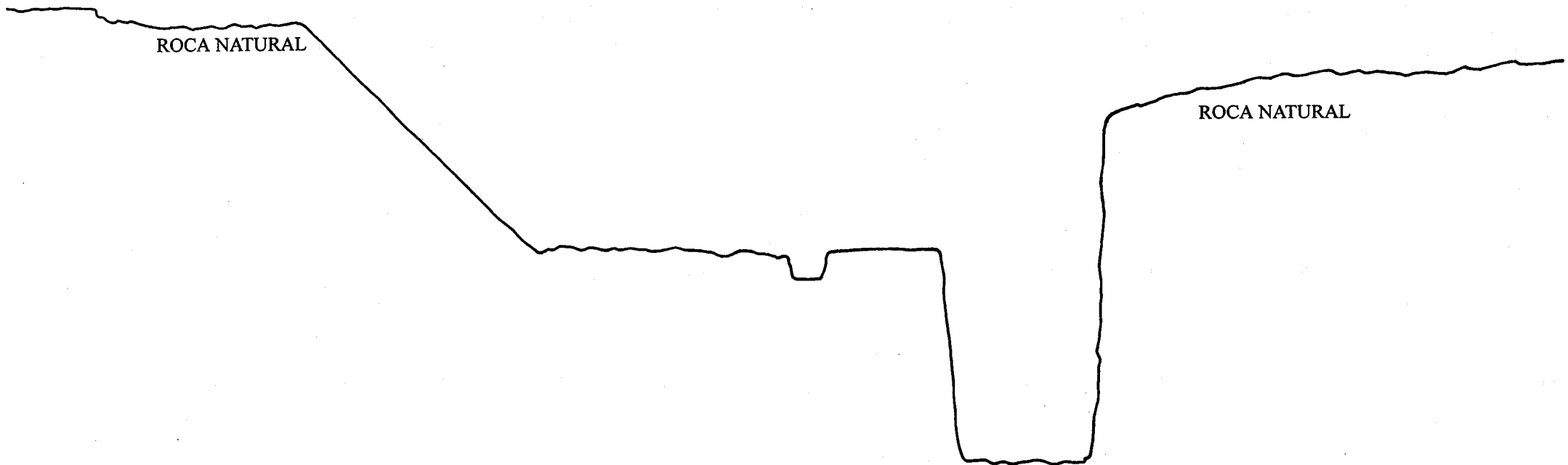
ESCALA 1:10

SECCIÓ B-B'

SECCIÓ C-C'

ESCALA 1:10

ANNEX 2:
INVENTARI DEL MATERIAL ARQUEOLÒGIC

ABREVIACIONS PER A LA LECTURA DE L'INVENTARI

ÀMBIT

MEN = Meitat est de la nau

TÈCNICA

MA = feta a ma

TORN MIX = feta a torn, cocció mixta

TORN OX = feta a torn, cocció oxidant

TORN RED = feta a torn, cocció reduïda

DECORACIÓ

RASPALL = raspallat

TIPOLOGIA

ATICA VN = àtica de vernís negre

G.BITRON = gerret bitroncocònic

CRONOLOGIA

MED/MODERN = medieval/ modern

SIGLA	AMBIT	UE	MATERIAL	FORMA	TECNICA	DECORACIO	TIPOLOGIA	CRONOLOGIA	OBSERVACIO	DIBUI
SP-99-1	MEN	1008	CERAMIC	BASE	TORNRED			IBERICA	FONS CONCAU-CONVEX	SI
SP-99-2	MEN	1008	CERAMIC	INFOR	TORNRED			IBERICA		
SP-99-3	MEN	1008	CERAMIC	INFOR	MA			IBERICA		
SP-99-4	MEN	1008	CERAMIC	INFOR	TORNMIX			IBERICA		
SP-99-5	MEN	1008	CERAMIC	INFOR	TORNRED			IBERICA		
SP-99-6	MEN	1008	CERAMIC	INFOR	TORNMIX			IBERICA		
SP-99-7	MEN	1008	CERAMIC	BASE	TORNOX			IBERIC	FONS CONCAU-CONVEX	
SP-99-8	MEN	1008	CERAMIC	INFOR	TORNMIX			IBERICA		
SP-99-9	MEN	1008	CERAMIC	INFOR			TEULA	MED/MODERN	ENGANXA AMB 10	
SP-99-10	MEN	1008	CERAMIC	INFOR			TEULA	MED/MODERN	ENGANXA AMB 9	
SP-99-11	MEN	1005	CERAMIC	INFOR	TORNMIX			IBERICA		
SP-99-12	MEN	1005	CERAMIC	INFOR	MA	RESPATLL		IBERICA		
SP-99-13	MEN	1005	CERAMIC	BASE	MA			IBERICA		SI
SP-99-14	MEN	1005	CERAMIC	INFOR	TORNMIX			IBERICA	SUPERF. MOLT FINA	
SP-99-15	MEN	1005	CERAMIC	INFOR	TORNRED			IBERICA		
SP-99-16	MEN	1005	CERAMIC	INFOR	MA			IBERICA		
SP-99-17	MEN	1005	CERAMIC	VORA	MA			IBERICA		SI
SP-99-18	MEN	1005	CERAMIC	INFOR	TORNRED			IBERICA		
SP-99-19	MEN	1005	CERAMIC	INFOR	TORNMIX			IBERICA		
SP-99-20	MEN	1005	CERAMIC	INFOR	MA			IBERIC		
SP-99-21	MEN	1005	CERAMIC	INFOR	TORNOX			IBERICA		
SP-99-22	MEN	1005	CERAMIC	INFOR	TORNMIX			IBERIC		
SP-99-23	MEN	1005	VIDRE	INFOR						
SP-99-24	MEN	1005	CERAMIC	INFOR	TORNOX			IBERIA	MOLT RODADA	
SP-99-25	MEN	1005	CERAMIC	INFOR	TORNMIX			IBERICA		
SP-99-26	MEN	1005	CERAMIC	INFOR	TORNRED			IBERICA		
SP-99-27	MEN	1005	CERAMIC	INFOR	TORNOX			IBERIC		
SP-99-28	MEN	1005	CERAMIC	INFOR	TORNOX			IBERIC		
SP-99-29	MEN	1005	CERAMIC	VORA	TORNMIX		PLAT/BOL	IBERICA		SI
SP-99-30	MEN	1005	CERAMIC	INFOR	TORNRED			IBERICA		
SP-99-31	MEN	1005	CERAMIC	INFOR	TORNMIX			IBERIC		
SP-99-32	MEN	1005	CERAMIC	INFOR	TORNOX			IBERICA		
SP-99-33	MEN	1005	CERAMIC	INFOR	TORNMIX			IBERICA		
SP-99-34	MEN	1005	CERAMIC	INFOR	TORNMIX			IBERICA		
SP-99-35	MEN	1005	CERAMIC	INFOR	TORNRED			IBERICA		
SP-99-36	MEN	1005	CERAMIC	INFOR	TORNMIX			IBERICA		
SP-99-37	MEN	1005	CERAMIC	INFOR	TORNMIX			IBERICA		
SP-99-38	MEN	1005	CERAMIC	INFOR	TORNMIX			IBERICA		
SP-99-39	MEN	1010	CERAMIC	INFOR	MA			IBERICA		
SP-99-40	MEN	1010	CERAMIC	BASE	MA			IBERICA		SI
SP-99-41	MEN	1012	CERAMIC	VORA	TORNRED		BOL	IBERICA		SI
SP-99-42	MEN	1012	CERAMIC	VORA	MA	BRUNYIT		IBERICA		SI
SP-99-43	MEN	1012	CERAMIC	INFOR	TORNMIX			IBERICA		
SP-99-44	MEN	1012	CERAMIC	INFOR	TORNOX			IBERICA		
SP-99-45	MEN	1012	CERAMIC	VORA	MA			IBERICA		SI
SP-99-46	MEN	1012	CERAMIC	INFOR	MA			IBERICA		
SP-99-47	MEN	1012	CERAMIC	INFOR	TORNRED			IBERICA		
SP-99-48	MEN	1012	CERAMIC	INFOR	TORNOX			IBERICA		
SP-99-49	MEN	1012	CERAMIC	INFOR	TORNMIX			IBERICA		
SP-99-50	MEN	1012	CERAMIC	INFOR	MA			IBERICA		
SP-99-51	MEN	1012	CERAMIC	INFOR	TORNMIX			IBERICA		
SP-99-52	MEN	1012	CERAMIC	INFOR	TORNRED			IBERICA		
SP-99-53	MEN	1012	CERAMIC	INFOR	TORNMIX			IBERICA		
SP-99-54	MEN	1012	CERAMIC	INFOR	TORNOX			IBERICA		
SP-99-55	MEN	1012	CERAMIC	INFOR	TORNMIX			IBERICA		
SP-99-56	MEN	1012	CERAMIC	INFOR	TORNOX			IBERICA		
SP-99-57	MEN	1012	CERAMIC	INFOR	TORNOX			IBERICA		
SP-99-58	MEN	1012	CERAMIC	INFOR	TORNOX			IBERICA		
SP-99-59	MEN	1013	CERAMIC	INFOR	TORNOX			IBERICA		
CP-99-60	MEN	1013	CERAMIC	INFOR	TORNOX			IBERICA		
CP-99-61	MEN	1013	CERAMIC	INFOR	TORNMIX			IBERICA		
CP-99-62	MEN	1013	CERAMIC	INFOR	TORNOX			IBERICA		
CP-99-63	MEN	1013	CERAMIC	INFOR	TORNMIX			IBERICA		
CP-99-64	MEN	1013	CERAMIC	INFOR	TORNOX			IBERICA		
CP-99-65	MEN	1013	CERAMIC	INFOR	TORNMIX			IBERICA		
CP-99-66	MEN	1013	CERAMIC	INFOR	TORNOX			IBERICA		
CP-99-67	MEN	1013	VIDRE	INFOR						
CP-99-68	MEN	1013	VIDRE	INFOR						
CP-99-69	MEN	1013	CERAMIC	INFOR	MA			IBERICA	SUPERF. ALLISADES	
CP-99-70	MEN	1013	CERAMIC	INFOR	MA			IBERICA		
CP-99-71	MEN	1013	CERAMIC	INFOR	TORNOX			IBERICA		
CP-99-72	MEN	1013	CERAMIC	INFOR	MA			IBERICA		
CP-99-73	MEN	1013	CERAMIC	INFOR	MA			IBERICA	SUPERF. ALLISADES	
SP-99-74	MEN	1013	CERAMIC	PANXA	MA		OLLETA?	IBERICA	SUP. EXT. BRUNYIDA	

SP-99-75	MEN	1013	CERAMIC	INFOR	TORNMIX		IBERICA	ENGANXA AMB 76	
SP-99-76	MEN	1013	CERAMIC	INFOR	TORNMIX		IBERICA	ENGANXA AMB 75	
SP-99-77	MEN	1013	CERAMIC	VORA	TORNMIX	TEULA	MED/MODERN		
SP-99-78	MEN	1013	VIDRE	INFOR					
SP-99-79	MEN	1013	VIDRE	INFOR					
SP-99-80	MEN	1013	CERAMIC	INFOR	TORNMIX		IBERICA		
SP-99-81	MEN	1013	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-82	MEN	1013	CERAMIC	INFOR	TORNMIX		IBERICA		
SP-99-83	MEN	1013	CERAMIC	VORA	MA	BOL?	IBERICA		SI
SP-99-84	MEN	1013	CERAMIC	INFOR	TORNOX	VIDRIAT	POAL	XIV-XV	VIDRAT VERD
SP-99-85	MEN	1013	CERAMIC	BASE	MA		IBERICA		BASE PLANA
SP-99-86	MEN	1013	CERAMIC	BASE	MA		IBERICA		BASE PLANA
SP-99-87	MEN	1013	CERAMIC	BASE	MA	BRUNYIDA	IBERICA		AL COSTAT DEL CAP
SP-99-88	MEN	1013	BRONZE				IBERICA		AL COSTAT DEL CAP
SP-99-89	MEN	1013	VIDRE	VORA		AGULLA	MEDIEVAL		SOBRE LES COSTELLES
SP-99-90	MEN	1013	CERAMIC	INFOR		TEULA	MEDIEVAL		SOBRE LES COSTELLES
SP-99-91	MEN	1013	CERAMIC	VORA		TEULA	MEDIEVAL		PARET DE LA FOSSA
SP-99-92	MEN	1013	CERAMIC	VORA		TEULA	MEDIEVAL		PARET DE LA FOSSA
SP-99-93	MEN	1013	CERAMIC	VORA		TEULA	MEDIEVAL		PARET DE LA FOSSA
SP-99-94	MEN	1013	CERAMIC	INFOR		TEULA	MEDIEVAL		ENGANXA AMB 95
SP-99-95	MEN	1013	CERAMIC	INFOR		TEULA	MEDIEVAL		ENGANXA AMB 94
SP-99-96	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-97	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED	G.BITRON	IBERICA		SI
SP-99-98	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		ENGANXA AMB 99
SP-99-99	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		ENGANXA AMB 98
SP-99-100	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-101	MEN	1014	CERAMIC	VORA	TORNRED	BOL	IBERICA		ENGANXA AMB 102
SP-99-102	MEN	1014	CERAMIC	VORA	TORNRED	BOL	IBERICA		ENGANXA AMB 101
SP-99-103	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-104	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-105	MEN	1014	CERAMIC	VORA	TORNRED	BOL	IBERICA		SI
SP-99-106	MEN	1014	CERAMIC	BASE	TORNRED		IBERICA		FONS CONCAU-CONVEX
SP-99-107	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-108	MEN	1014	CERAMIC	VORA	TORNRED		IBERICA		SI
SP-99-109	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-110	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-111	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		ENGANXA AMB 112
SP-99-112	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		ENGANXA AMB 111
SP-99-113	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-114	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-115	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-116	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-117	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		ENGANXA AMB 118-119
SP-99-118	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		ENGANXA AMB 117,119
SP-99-119	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		ENGANXA AMB 117,118
SP-99-120	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-121	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		ENGANXA AMB 122
SP-99-122	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		ENGANXA AMB 121
SP-99-123	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-124	MEN	1014	CERAMIC	VORA	TORNRED	BOL	IBERICA		SI
SP-99-125	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-126	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-127	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-128	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-129	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-130	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-131	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-132	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-133	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-134	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		ENGANXA AMB 135,136
SP-99-135	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		ENGANXA AMB 134,136
SP-99-136	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		ENGANXA AMB 134,135
SP-99-137	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-138	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-139	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-140	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-141	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-142	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-143	MEN	1014	CERAMIC	VORA	TORNRED	BOL	IBERICA		SI
SP-99-144	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-145	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-146	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-147	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-148	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-149	MEN	1049	CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		

SP-99-150	MEN	1014	CERAMIC	BASE	TORNRED	IBERICA	FONS CONCAU-CONVEX	SI
SP-99-151	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-152	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-153	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA	ENGANXA AMB 154	
SP-99-154	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA	ENGANXA AMB 153	
SP-99-155	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-156	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-157	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-158	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-159	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-160	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-161	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-162	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-163	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-164	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-165	MEN	1014	CERAMIC	BASE	TORNOX	IBERICA	FONS CONCAU-CONVEX	
SP-99-166	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-167	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-168	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-169	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-170	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-171	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-172	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA	ENGANXA AMB 173,174	
SP-99-173	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA	ENGANXA AMB 172,174	
SP-99-174	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA	ENGANXA AMB 172,173	
SP-99-175	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA	ENGANXA 176,177,178	
SP-99-176	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA	ENGANXA 175,177,178	
SP-99-177	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA	ENGANXA 175,176,178	
SP-99-178	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA	ENGANXA 175,176,177	
SP-99-179	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNOX	IBERICA	ENGANXA 180/PERFORA	SI
SP-99-180	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNOX	IBERICA	ENGANXA 179/PERFORA	SI
SP-99-181	MEN	1014	CERAMIC	NANSA	TORNMIX	IBERICA	SECCIÓ ARRODONIDA	SI
SP-99-182	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-183	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-184	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-185	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-186	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-187	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-188	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-189	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-190	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-191	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-192	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-193	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA	ENGALBA	
SP-99-194	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-195	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNOX	IBERICA		
SP-99-196	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNOX	IBERICA		
SP-99-197	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-198	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-199	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNOX	IBERICA	ENGALBA	
SP-99-200	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-201	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-202	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED	IBERICA		
SP-99-203	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-204	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-205	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-206	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNOX	IBERICA		
SP-99-207	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNOX	IBERICA		
SP-99-208	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-209	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNOX	IBERICA		
SP-99-210	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNOX	IBERICA	VERNIS	ATICA VN
SP-99-211	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED	IBERICA	VERNIS	ATICA VN
SP-99-212	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA	S V aC	FIGURES ROJES
SP-99-213	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA	S V aC	SI
SP-99-214	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-215	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-216	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-217	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED	IBERICA		
SP-99-218	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNOX	IBERICA		
SP-99-219	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-220	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNOX	IBERICA		
SP-99-221	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNOX	IBERICA		
SP-99-222	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-223	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-224	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		

SP-99-225	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-226	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-227	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNOX	IBERICA		
SP-99-228	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-229	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TONRED	IBERICA		
SP-99-230	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-231	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-232	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA	ENGANXA AMB 233	
SP-99-233	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA	ENGANXA AMB 232	
SP-99-234	MEN	1014	CERAMIC	VORA	TORNMIX	IBERICA		GERRA? SI
SP-99-235	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-236	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNOX	IBERICA		
SP-99-237	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNOX	IBERICA		
SP-99-238	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNOX	IBERICA		
SP-99-239	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED	IBERICA		
SP-99-240	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-241	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNOX	IBERICA		
SP-99-242	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-243	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-244	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNOX	IBERICA		
SP-99-245	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-246	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-247	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-248	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-249	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-250	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-251	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-252	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-253	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-254	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNOX	IBERICA		
SP-99-255	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-256	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-257	MEN	1014	CERAMIC	BASE	TORNMIX	IBERICA	FONS CONCAU-CONVEX	
SP-99-258	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-259	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-260	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-261	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNOX	IBERICA		
SP-99-262	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-263	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNOX	IBERICA		
SP-99-264	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNOX	IBERICA		
SP-99-265	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-266	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-267	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-268	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-269	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-270	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-271	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-272	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-273	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNOX	IBERICA		
SP-99-274	MWN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-275	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA	ENGALBA	
SP-99-276	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNRED	IBERICA		
SP-99-277	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-278	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-279	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-280	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-281	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNOX	IBERICA		
SP-99-282	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-283	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-284	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-285	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-286	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-287	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-288	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-289	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-290	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-291	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-292	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-293	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-294	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	TORNMIX	IBERICA		
SP-99-295	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA	IBERICA	ENGANXA AMB 296	
SP-99-296	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA	IBERICA	ENGANXA AMB 295	
SP-99-297	MEN	1014	CERAMIC	PERFI	MA	IBERICA	DIPOSIT FAUNA	SI
SP-99-298	MEN	1014	CERAMIC	PERFI	MA	IBERICA	DIPOSIT FAUNA	SI
SP-99-299	MEN	1014	CERAMIC	PERFI	MA	IBERICA	DIPOSIT FAUNA	SI

SP-99-300	MEN	1014 CERAMIC			FUSSAIOL	IBERICA		SI
SP-99-301	MEN	1014 LITIC			LLOSETA	IBERICA	PERFORADA	SI
SP-99-302	MEN	1014 FERRO			CLAU?	IBERICA		SI
SP-00-303	MEN	1014 LITIC			CODOL	IBERICA		
SP-99-304	MEN	1014 LITIC			CODOL	IBERICA		
SP-99-305	MEN	1014 FERRO	INFOR		ESCORIA	IBERICA		
SP-99-306	MEN	1014 FERRO	INFOR		ESCORIA	IBERICA		
SP-99-307	MEN	1014 CERAMIC	INFOR	TORNRED		IBERICA		
SP-99-308	MEN	1014 CERAMIC	INFOR	TORNMIX				
SP-99-309	MEN	1014 CERAMIC	INFOR	TORNMIX				
SP-99-310	MEN	1014 CERAMIC	VORA	TORNOX	BOL?	IBERICA		SI
SP-99-311	MEN	1014 CERAMIC	INFOR	TORNMIX		IBERICA		
SP-99-312	MEN	1014 CERAMIC	INFOR	TORNMIX		IBERICA		
SP-99-313	MEN	1014 CERAMIC	INFOR	TORNOX		IBERICA		
SP-99-314	MEN	1014 CERAMIC	INFOR	TORNOX		IBERICA		
SP-99-315	MEN	1014 CERAMIC	INFOR	TORNOX		IBERICA		
SP-99-316	MEN	1014 CERAMIC	INFOR	TORNOX		IBERICA		
SP-99-317	MEN	1014 CERAMIC	INFOR	TORNOX		IBERICA		
SP-99-318	MEN	1014 CERAMIC	INFOR	TORNOX		IBERICA		
SP-99-319	MEN	1014 CERAMIC	INFOR	TORNOX		IBERICA		
SP-99-320	MEN	1014 CERAMIC	INFOR	TORNOX		IBERICA		
SP-99-321	MEN	1014 CERAMIC	INFOR	TORNOX		IBERICA		
SP-99-322	MEN	1014 CERAMIC	INFOR	TORNOX		IBERICA		
SP-99-323	MEN	1014 CERAMIC	INFOR	TORNOX		IBERICA		
SP-99-324	MEN	1014 CERAMIC	INFOR	TORNOX		IBERICA		
SP-99-325	MEN	1014 CERAMIC	INFOR	TORNOX		IBERICA		
SP-99-326	MEN	1014 OS			FAUNA	IBERICA		
SP-99-327	MEN	1014 OS			FAUNA	IBERICA		
SP-99-328	MEN	1014 OS			FAUNA	IBERICA		
SP-99-329	MEN	1014 OS			FAUNA	IBERICA		
SP-99-330	MEN	1014 OS			FAUNA	IBERICA		
SP-99-331	MEN	1014 OS			FAUNA	IBERICA		
SP-99-332	MEN	1014 OS			FAUNA	IBERICA		
SP-99-333	MEN	1014 OS			FAUNA	IBERICA		
SP-99-334	MEN	1014 OS			FAUNA	IBERICA		
SP-99-335	MEN	1014 OS			FAUNA	IBERICA		
SP-99-336	MEN	1014 OS			FAUNA	IBERICA		
SP-99-337	MEN	1014 OS			FAUNA	IBERICA		
SP-99-338	MEN	1014 OS			FAUNA	IBERICA		
SP-99-339	MEN	1014 OS			FAUNA	IBERICA		
SP-99-340	MEN	1014 OS			FAUNA	IBERICA		
SP-99-341	MEN	1014 OS			FAUNA	IBERICA		
SP-99-342	MEN	1014 OS			FAUNA	IBERICA		
SP-99-343	MEN	1014 OS			FAUNA	IBERICA		
SP-99-344	MEN	1014 OS			FAUNA	IBERICA		
SP-99-345	MEN	1014 OS			FAUNA	IBERICA		
SP-99-346	MEN	1014 OS			FAUNA	IBERICA		
SP-99-347	MEN	1014 OS			FAUNA	IBERICA		
SP-99-348	MEN	1014 OS			FAUNA	IBERICA		
SP-99-349	MEN	1014 OS			FAUNA	IBERICA		
SP-99-350	MEN	1014 OS			FAUNA	IBERICA		
SP-99-351	MEN	1014 OS			FAUNA	IBERICA		
SP-99-352	MEN	1014 OS			FAUNA	IBERICA		
SP-99-353	MEN	1014 OS			FAUNA	IBERICA		
SP-99-354	MEN	1014 OS			FAUNA	IBERICA		
SP-99-355	MEN	1014 OS			FAUNA	IBERICA		
SP-99-356	MEN	1014 CERAMIC	INFOR	MA	CORDO	IBERICA	ENGANXA AMB 357	SI
SP-99-357	MEN	1014 CERAMIC	INFOR	MA	CORDO	IBERICA	ENGANXA AMB 358	SI
SP-99-358	MEN	1014 CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-359	MEN	1014 CERAMIC	VORA	MA	UNGLADES	IBERICA		SI
SP-99-360	MEN	1014 CERAMIC	INFOR	MA	CORDO	IBERICA	ENGANXA AMB 361	SI
SP-99-361	MEN	1014 CERAMIC	INFOR	MA	CORDO	IBERICA	ENGANXA AMB 360	SI
SP-99-362	MEN	1014 CERAMIC	INFOR	MA	UNGLADES	IBERICA		SI
SP-99-363	MEN	1014 CERAMIC	NANSA	MA		IBERICA	ENGANXA AMB 364	SI
SP-99-364	MEN	1014 CERAMIC	NANSA	MA		IBERICA	ENGANXA AMB 363	SI
SP-99-365	MEN	1014 CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-366	MEN	1014 CERAMIC	VORA	MA	BRUNYIT	IBERICA		SI
SP-99-367	MEN	1014 CERAMIC	VORA	MA	BRUNYIT	IBERICA		SI
SP-99-368	MEN	1014 CERAMIC	BASE	MA	BRUNYIT	IBERICA		SI
SP-99-369	MEN	1014 CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-370	MEN	1014 CERAMIC	BASE	MA		IBERICA		SI
SP-99-371	MEN	1014 CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-372	MEN	1014 CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-373	MEN	1014 CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-374	MEN	1014 CERAMIC	INFOR	MA	CORDO	IBERICA		SI

SP-99-375	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-376	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA	UNGLADES	IBERICA		SI
SP-99-377	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA	UNGLADES	IBERICA		
SP-99-378	MEN	1014	CERAMIC	BASE	MA		IBERICA		SI
SP-99-379	MEN	1014	CERAMIC	PANXA	MA		IBERICA	ENGANXA AMB 380	SI
SP-99-380	MEN	1014	CERAMIC	PANXA	MA		IBERICA	ENGANXA AMB 379	SI
SP-99-381	MEN	1014	CERAMIC	VORA	MA	BRUNYIT	IBERICA		SI
SP-99-382	MEN	1014	CERAMIC	VORA	MA	BRUNYIT	IBERICA		SI
SP-99-383	MEN	1014	CERAMIC	VORA	MA		IBERICA		SI
SP-99-384	MEN	1014	CERAMIC	BASE	MA		IBERICA		SI
SP-99-385	MEN	1014	CERAMIC	VORA	MA	BRUNYIT	IBERICA		SI
SP-99-386	MEN	1014	CERAMIC	NANSA	MA	BRUNYIT	IBERICA	SECCIÓ RECTANGULAR	SI
SP-99-387	MEN	1014	CERAMIC	VORA	MA	BRUNYIT	IBERICA		SI
SP-99-388	MEN	1014	CERAMIC	PEU	MA	BRUNYIT	IBERICA		SI
SP-99-389	MEN	1014	CERAMIC	VORA	MA	BRUNYIT	IBERICA		SI
SP-99-390	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA	BRUNYIT	IBERICA		
SP-99-391	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-392	MEN	1014	CERAMIC	VORA	MA	BRUNYIT	IBERICA		SI
SP-99-393	MEN	1014	CERAMIC	VORA	MA	BRUNYIT	IBERICA		SI
SP-99-394	MEN	1014	CERAMIC	VORA	MA		IBERICA		SI
SP-99-395	MEN	1014	CERAMIC	VORA	MA	BRUNYIT	IBERICA		SI
SP-99-396	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-397	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-398	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-399	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-400	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-401	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-402	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-403	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-404	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-405	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA	BRUNYIT	IBERICA		
SP-99-406	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-407	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-408	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-409	MEN	1014	CERAMIC	VORA	MA		IBERICA		S
SP-99-410	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA	BRUNYIT	IBERICA		
SP-99-411	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-412	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-413	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-414	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-415	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-416	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-417	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-418	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA	BRUNYIT	IBERICA		
SP-99-419	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA	BRUNYIT	IBERICA		
SP-99-420	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA	BRUNYIT	IBERICA		
SP-99-421	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA	BRUNYIT	IBERICA		
SP-99-422	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA	BRUNYIT	IBERICA		
SP-99-423	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-424	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-425	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-426	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-427	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA	BRUNYIT	IBERICA		
SP-99-428	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA	BRUNYIT	IBERICA		
SP-99-429	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-430	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-431	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-432	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-433	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA	BRUNYIT	IBERICA		
SP-99-434	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-435	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-436	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA	BRUNYIT	IBERICA		
SP-99-437	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA	BRUNYIT	IBERICA		
SP-99-438	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-439	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA	RASPALL	IBERICA		
SP-99-440	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-441	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-442	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-443	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-444	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-445	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA	BRUNYIT	IBERICA		
SP-99-446	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-447	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-448	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-449	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		

SP-99-450	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-451	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-452	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA	RASPALL	IBERICA		
SP-99-453	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA		
SP-99-454	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA	RASPALL	IBERICA		
SP-99-455	MEN	1014	CERAMIC	PERFIL	MA	CORDO	IBERICA	ENGANXA AMB 456-472	SI
SP-99-456	MEN	1014	CERAMIC	PERFIL	MA	CORDO	IBERICA	BRUNYIT	SI
SP-99-457	MEN	1014	CERAMIC	PERFIL	MA	CORDO	IBERICA	BRUNYIT	SI
SP-99-458	MEN	1014	CERAMIC	PERFIL	MA	CORDO	IBERICA	BRUNYIT	SI
SP-99-459	MEN	1014	CERAMIC	PERFIL	MA	CORDO	IBERICA	BRUNYIT	SI
SP-99-460	MEN	1014	CERAMIC	PERFIL	MA	CORDO	IBERICA	BRUNYIT	SI
SP-99-461	MEN	1014	CERAMIC	PERFIL	MA	CORDO	IBERICA	BRUNYIT	SI
SP-99-462	MEN	1014	CERAMIC	PERFIL	MA	CORDO	IBERICA	BRUNYIT	SI
SP-99-463	MEN	1014	CERAMIC	PERFIL	MA	CORDO	IBERICA	BRUNYIT	SI
SP-99-464	MEN	1014	CERAMIC	PERFIL	MA	CORDO	IBERICA	BRUNYIT	SI
SP-99-465	MEN	1014	CERAMIC	PERFIL	MA	CORDO	IBERICA	BRUNYIT	SI
SP-99-466	MEN	1014	CERAMIC	PERFIL	MA	CORDO	IBERICA	BRUNYIT	SI
SP-99-467	MEN	1014	CERAMIC	PERFIL	MA	CORDO	IBERICA	BRUNYIT	SI
SP-99-468	MEN	1014	CERAMIC	PERFIL	MA	CORDO	IBERICA	BRUNYIT	SI
SP-99-469	MEN	1014	CERAMIC	PERFIL	MA	CORDO	IBERICA	BRUNYIT	SI
SP-99-470	MEN	1014	CERAMIC	PERFIL	MA	CORDO	IBERICA	BRUNYIT	SI
SP-99-471	MEN	1014	CERAMIC	PERFIL	MA	CORDO	IBERICA	BRUNYIT	SI
SP-99-472	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA	RESPATLLAT	
SP-99-473	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA		IBERICA	BRUNYIT	
SP-99-474	MEN	1014	CERAMIC	INFOR	MA	NANSA	IBERICA	BRUNYIT	SI

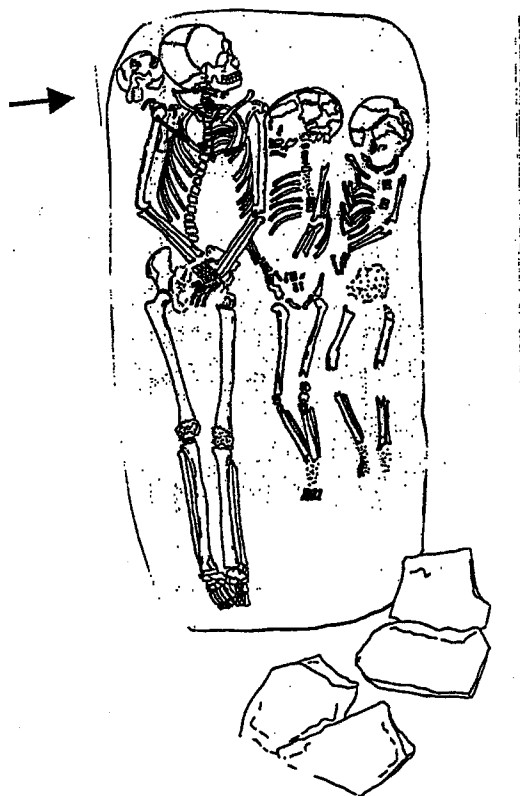
ANNEX 3:
INFORME PALEOANTROPOLÒGIC D'UN
NOU NAT EN EL SUBSÒL DE L'ERMITA DE
SANT PERE SACAMA

INFORME PALEOANTROPOLÒGIC D'UN NOUNAT EN EL SUBSÒL DE L'ERMITA DE SANT PERE SACAMA (OLESA DE MONTSERRAT), Campanya octubre 1999.

INTRODUCCIÓ:

Durant la campanya portada a terme al mes d'octubre de 1999 es van localitzar les restes d'un neonatal dins una fossa familiar formada per un total de 4 individus (3 d'ells infantils), en el subsòl de l'ermita de Sant Pere Sacama (Olesa de Montserrat) dins un estrat datat en una cronologia dels segles XIV-XV o anterior.

L'estudi d'aquesta sepultura no es va poder realitzar " *in situ*" , però l'acurada recollida de les restes òssies ha permès a partir de l'observació de les fotografies i la bona conservació de les restes realitzar un estudi antropològic¹ i arqueològic del dipòsit.

NOUNAT INHUMAT AMB UN INDIVIDU ADULT (possiblement la seva mare), EN UNA FOSSA FAMILIAR FORMADA PER UN TOTAL DE 4 INDIVIDUS EN EL SUBSÒL DE L'ERMITA DE SANT PERE SACAMA (dibuix Jordina Sales).

¹ Aquest anàlisi ha estat efectuat a partir dels mètodes desenvolupats per H. Duday i el laboratori d'antropologia de Bordeaux I, França.

CARACTERÍSTIQUES DE LA TOMBA:

La sepultura (Fossa 3-U.E.1012) es va localitzar en una fossa múltiple de 4 individus : 1 individu adult, 2 infantils (possiblement menors de 10 anys) i 1 neonatal, en el subsòl de l'ermita.

L'observació de les connexions anatòmiques que romanen en l'esquelet ha permès caracteritzar aquest dipòsit com una sepultura primària.

El cos va ser dipositat directament al terra després de la seva mort en una fossa que va ser reblerta de sediment.

Les restes recuperades a l'excavació arqueològica es troben en un excelent estat de conservació gràcies a l'acurada recollida de les restes que es va portar a terme.

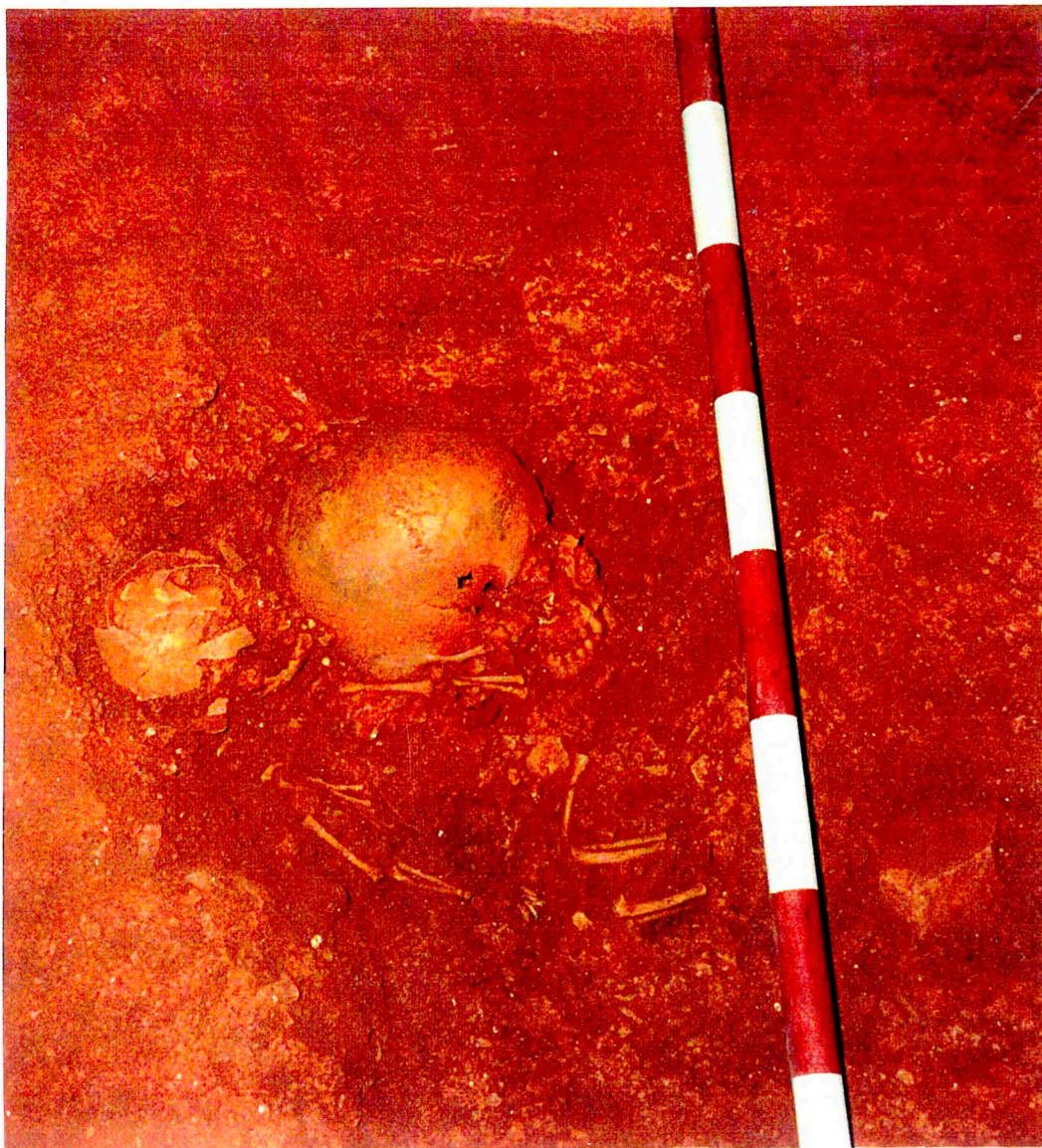
El cos es presentava en decúbit dorsal recolzat sobre l'esquena amb les extremitats inferiors plegades i el braç dret estirat al llarg del cos.

Existeixen possiblement dos elements en la posició del nen que podrien indicar un gest de tendresa de la persona que el va depositar a la tomba:

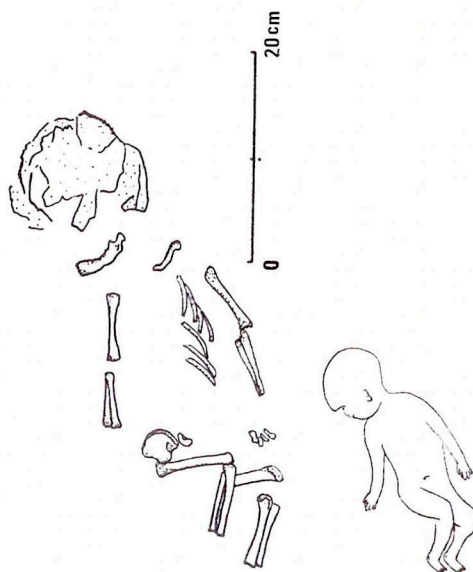
- en primer lloc, l'orientació del cap del nen vers possiblement qui seria la seva mare;
- en segon lloc, el braç esquerre es separa lleugerament del cos per apropar-se al cap de l'adult, com si li agafés del coll.

Una altre observació interessant a partir de l'anàlisi de les fotografies seria el tancament del tòrax. La "*graella*" costal en la descomposició del cadàver tendeix a l'obertura al perdre's els lligaments i tendons que subjecten les costelles. No obstant, en el nostre individu el tancament de les costelles mitjanes i inferiors podria indicar-nos l'existència d'una bena o un drap que va exercir una certa pressió sobre el cos del recent-nascut.

RESTES ÒSSIES D'UN NOUNAT AMB EL BRAÇ ESQUERRE TOCANT EL CAP D'UN INDIVIDU ADULT (possiblement la seva mare).

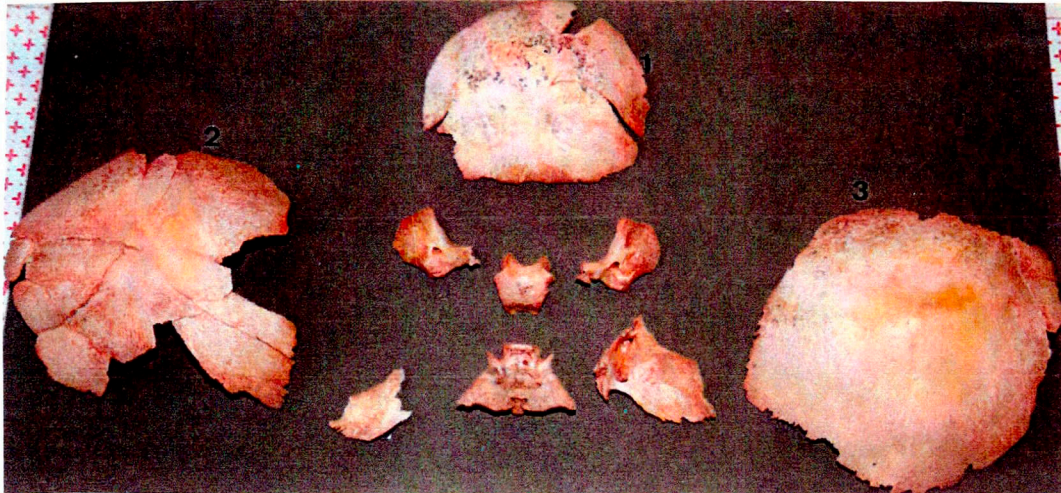

DIBUIX DEL NOUNAT I POSSIBLE RESTITUCIÓ DE LA SEVA POSSICIÓ ORIGINAL EN LA FOSSA.

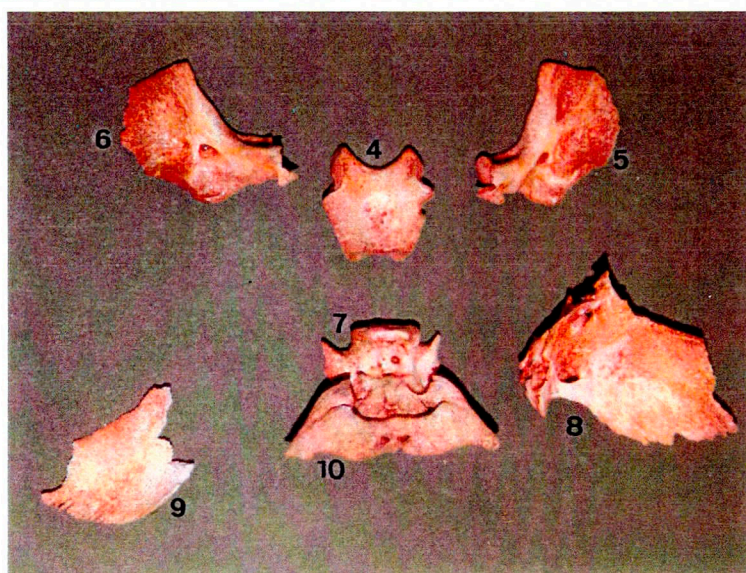

**INVENTARI SEPULTURA
OSSOS DEL CRANI**

1. OCCIPITAL	
Alçada= 57 mm.	
Ample= 62 mm.	
2. PARIETAL E. fragmentat	3. PARIETAL D. Alçada= 72 mm. Ample= 71 mm.

4. APÓFISI BASILAR	
Longitud= 12 mm	
Ample= 11 mm.	
5. CONDIL D. DE L'OCCIPITAL	6. CONDIL E. DE L'OCCIPITAL
Longitud= 26 mm.	Longitud= 26 mm.
Ample= 14 mm.	Ample= 13 mm.
7. ESFENOIDES	
Longitud= 12 mm.	
Ample= 17 mm.	
9. ALA D. DE L'ESFENOIDES	8. ALA E. DE L'ESFENOIDES
Fragmentada (3)	Longitud= 32 mm.
	Ample= 18 mm.
10. ALAS MENORS OSIFICADES AL COS DE L'ESFENOIDES	
Longitud= 13 mm.	
Ample= 11 mm.	

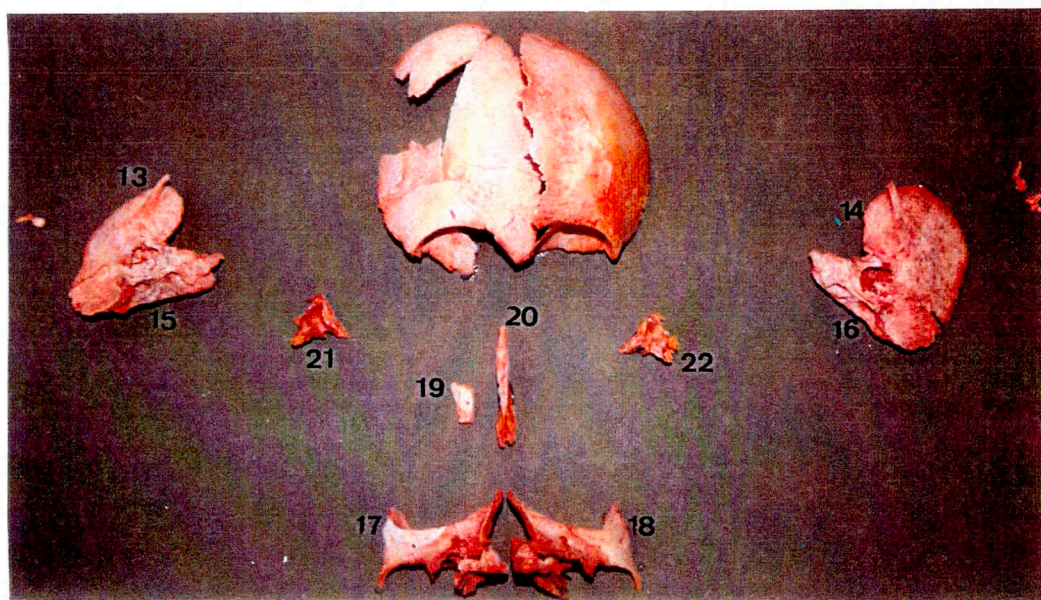

11. FRONTAL D.	12. FRONTAL E.
Fragmentat	Longitud= 58 mm
	Ample= 47 mm.

Els temporals es troben osificats amb el petri i l'anell timpànic dels dos costats.

13. TEMPORAL D.	14. TEMPORAL E.
Alçada= 19 mm. (aprox.)	Alçada= 30 mm.
Ample= 28 mm.	Ample= 28 mm.
Longitud= 39 mm.	Longitud= 39 mm.
15. PETRI D. AMB ANELL TIMPÀNIC	16. PETRI E. AMB ANELL TIMPÀNIC
Longitud=38 mm.	Longitud= 38 mm.
Ample= 15 mm.	Ample= 18 mm.
Anell timpànic, diàmetre= 12 mm.	Anell timpànic, diàmetre= 12 mm.
17. CIGOMÀTIC D.	18. CIGOMÀTIC E.
Longitud= 26 mm	Longitud= 29 mm.
Ample= 18 mm.	Ample= 20 mm.
19. NASAL D.	
Longitud = 10 mm.	
Ample= 6 mm.	
20. VÓMER	
Longitud= 30 mm.	
21. PALATI D.	22. PALATI E.
Alçada= 14 mm.	Alçada= 14 mm.

INVENTARI SEPULTURA DENTICIÓ

DENTICIÓ

La dentició decidua o infantil consta de 20 dents: 2 incisius, 1 ullal, 2 molars. La nomenclatura abreujada més utilitzada en antropologia és la següent:

	M	C	I		I		C	M	
M	M		I	I		I	C	M	M
<i>In situ</i>	<i>In situ</i>		<i>In situ</i>			<i>in situ</i>	<i>In situ</i>		<i>In situ</i>

	Identificació precisa
	Possició inferior/superior imprecisa

23. HEMIMANDÍBULA ESQUERRE AMB 3 GÈRMENS DENTARIS *IN SITU*: incisiu lateral, dos molars

Longitud= 35 mm.

Ample= 17 mm.

Longitud total= 46 mm.

24. HEMIMANDÍBULA DRETA AMB 3 GÈRMENS DENTARIS *in situ*: incisiu lateral, ullal, segon molar

Longitud= 34 mm.

Ample=17 mm.

Longitud total=48 mm.

25. MAXIL·LAR DRET fragmentat

Alçada = 24 mm.

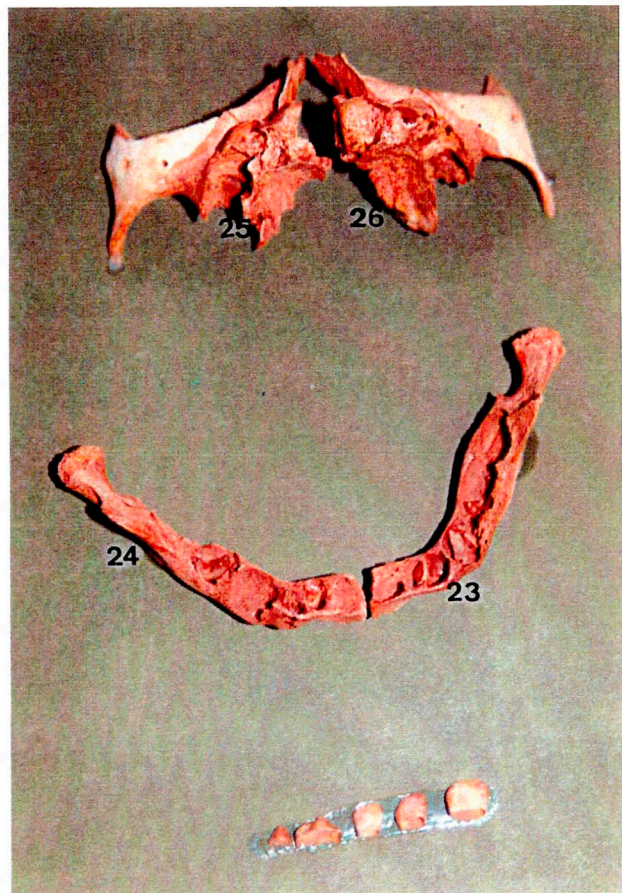
26. MAXIL·LAR ESQUERRE

Longitud = 21 mm.

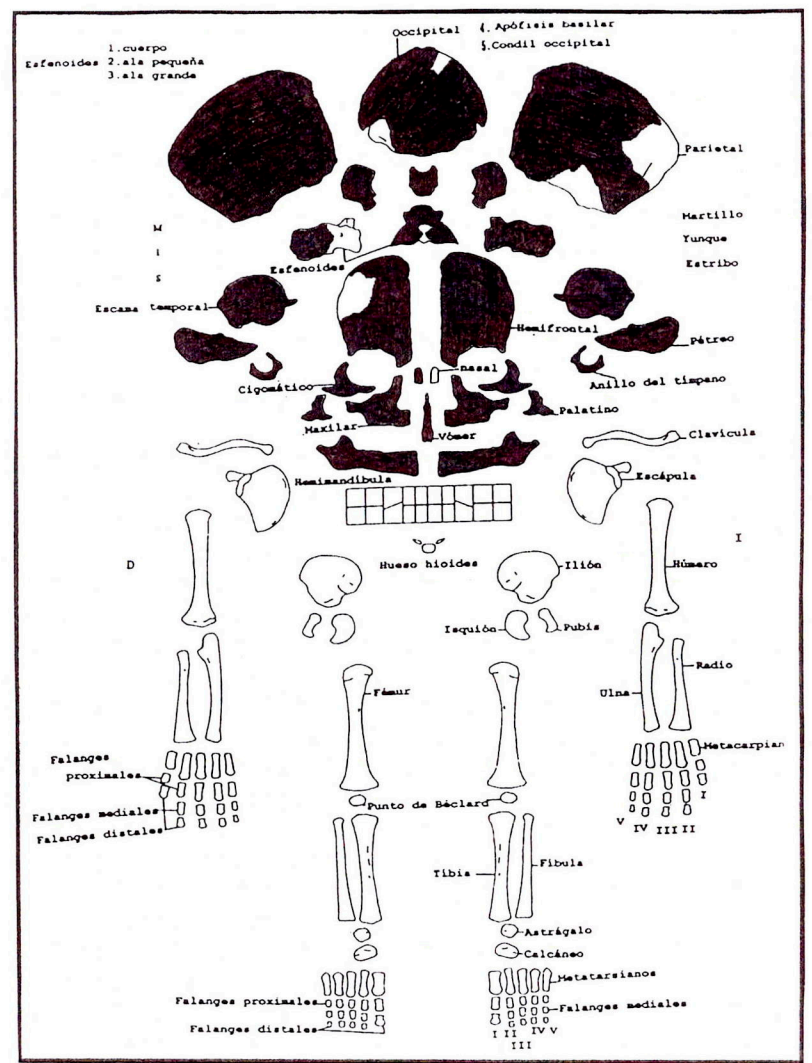
Alçada = 24 mm.

Ample= 20 mm.

Longitud obliqua= 32 mm.

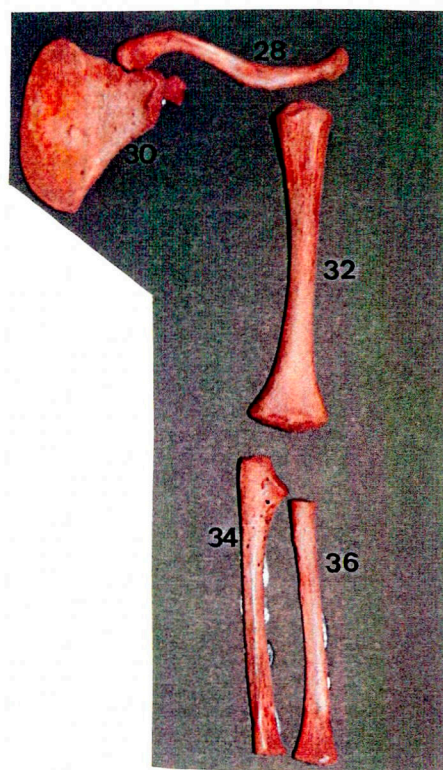
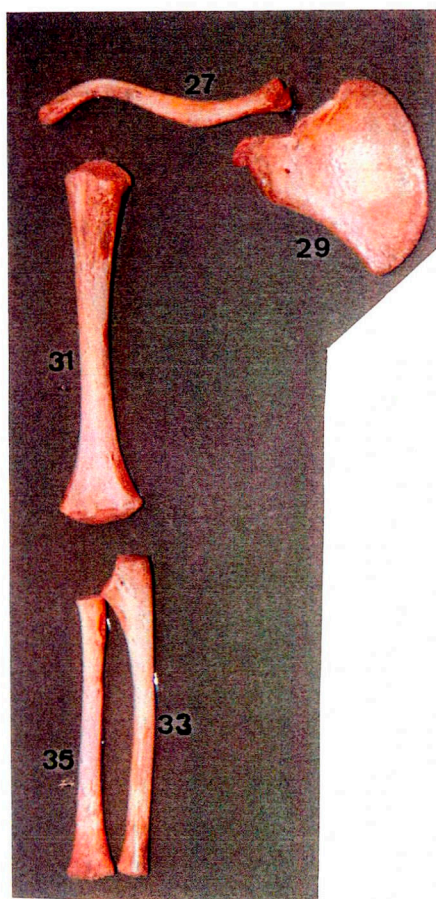

PARTS CRANEALS DEL NOUNAT CONSERVADES.

INVENTARI SEPULTURA EXTREMITAT SUPERIOR

27. CLAVÍCULA D. Longitud = 40 mm.	28. CLAVÍCULA E. Longitud= 44 mm.
29. ESCÀPULA D. Longitud= 32 mm. Ample= 27 mm.	30. ESCÀPULA E. Longitud= 32 mm. Ample= 27 mm.
31. HÚMER D. Longitud = 61 mm Ample= 15 mm.	32. HÚMER E. Longitud= 62 mm. Ample= 14 mm.
33. ULNA D. Longitud= 56 mm.	34. ULNA E. Longitud = 56 mm.
35. RADI D. Longitud= 49 mm.	36. RADI E. Longitud= 49 mm.

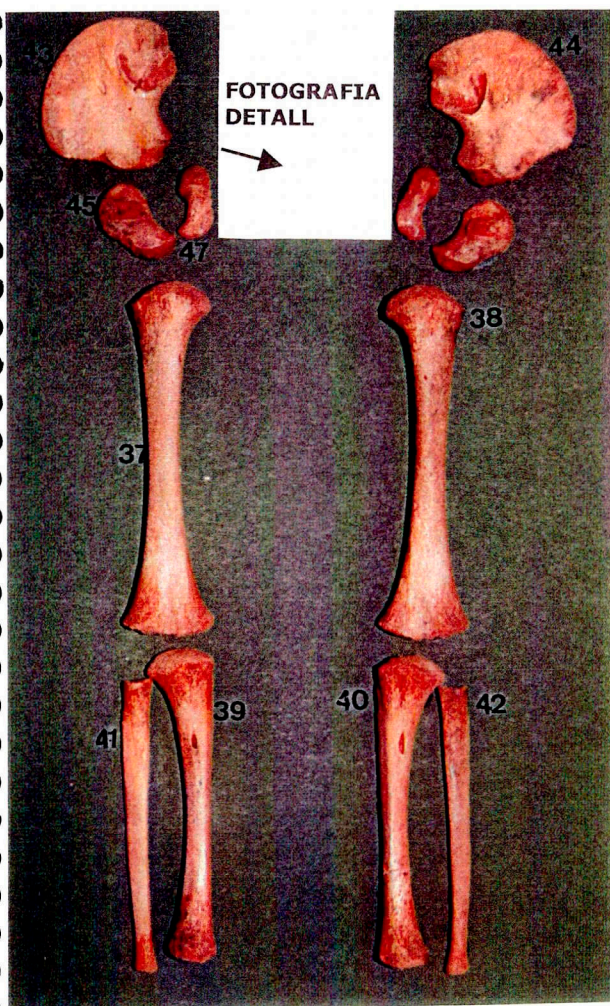
49. FALANGES PROXIMALS	50. METACARPIANS	51. METATARSIANS
3	11	1 (1er)

INVENTARI SEPULTURA EXTREMITAT INFERIOR

37. FEMUR D. Longitud = 67 mm. Ample= 17 mm.	38. FEMUR E. Longitud = 67 mm. Ample= 17 mm.
39. TIBIA D. Longitud= 59 mm.	40. TIBIA E. Longitud= 59 mm.
41. FIBULA D. Longitud= 56 mm.	42. FIBULA E. Longitud= 56 mm.
43. ILION D. Longitud= 31 mm. Alçada= 29 mm.	44. ILION E. Longitud= 31 mm. Alçada= 29 mm.
45. ISQUIO D. Alçada = 17 mm. Diàmetre = 11 mm.	46. ISQUIO E. Alçada = 17 mm. Diàmetre = 11 mm.
47. PUBIS D. Longitud = 14 mm.	48 . PUBIS E. Longitud = 14 mm.

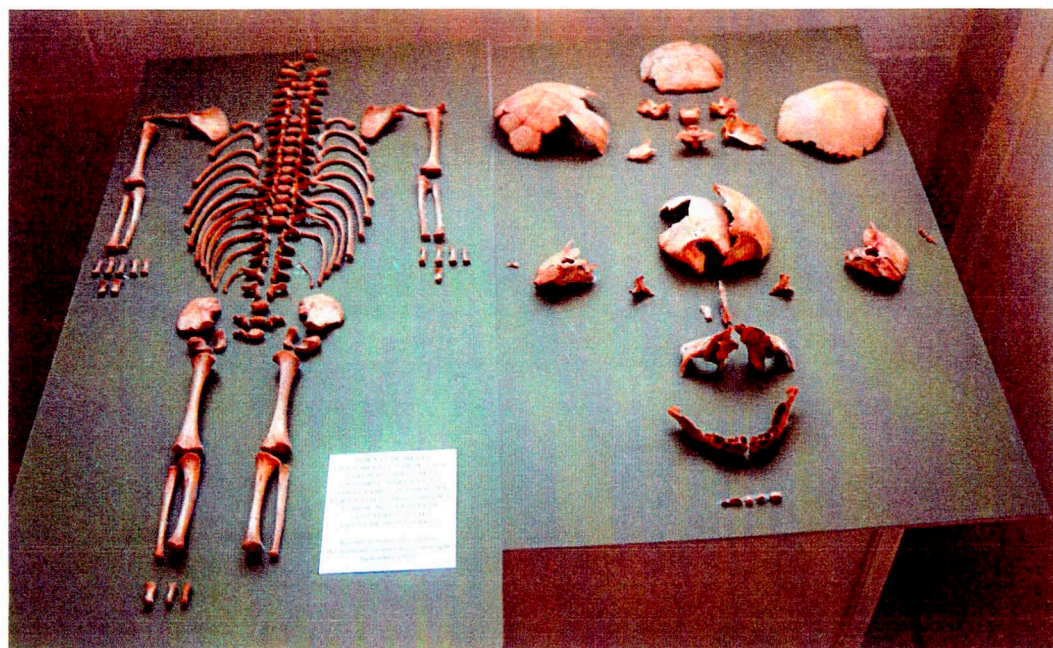

**INVENTARI
SEPULTURA
TÓRAX**

COSTELLES	DRET.	ESQ.
1ª costella	1	1
Rang indeterminat	11 senceres	10 senceres
VÈRTEBRES	ARCS NEURALS	COSSOS VERTEBRALS
CERVICALS	10	2
TORÀCIQUES	21	6
LUMBARS	9	4
SACRES	3	2
ATLAS	1	-
AXIS	2	Procès odontoide, 1

52. AXIS D. Longitud= 17 mm.	53. AXIS E. Longitud= 17 mm.
54. ATLAS D. Longitud = 13 mm.	
55. MANUBRIUM	

Fotografia de la restitució que vam realitzar amb motiu d'una exposició temporal a Olesa de Montserrat (desembre 1999).

DIAGNÒSTIC DE L'EDAT:

Per l'estimació de l'edat infantil es poden utilitzar dos paràmetres: caràcters osteomètrics i la maduració esquelètica.

Els caràcters osteomètrics utilitzats són principalment la medició dels ossos llargs: húmer, radi, ulna, fèmur, tibia i fíbula de tots dos costats. Aquestes informacions s'extrapolen a unes taules de I. Gy Fazekas i F. Kósa (1978) que són les més utilitzades actualment perquè es basen en altres elements ossis, a més dels ossos llargs per l'estimació de l'edat en fetus i recent nascuts, i també perquè estan establertes amb una base de mesures de 138 esquelets fetals que abarquen tot el procés de gestació, des dels 3 mesos lunars² (28 dies c/u) fins el terme (10 mesos lunars).

Les dimensions de les diàfisis de les extremitats llargues conservades³ s'adapten al promig establert per Fazekas i Kosa (1978:263)⁴ pel fetus de 9,5 mesos lunars. Es a dir, aquest individu podria haver arribat a nèixer, però morir pococ temps després.

DIMENSIONS DELS OSSOS LLARGS CONSERVATS I MESURABLES

FEMUR	TIBIA	FIBULA	HUMER	ULNA	RADI
67 mm.	59 mm.	56 mm.	61/62 mm.	56 mm.	49 mm.
17 mm.			15/14 mm.		

DIMENSIONS MITJANES DE LES DIÀFISIS DELS OSSOS LLARGS D'UN FETUS DE 9,5 MESOS LUNARS- FAZEKAS & KOSA (1978:263)

FEMUR	TIBIA	FIBULA	HUMER	ULNA	RADI
68,9 mm.	59,9 mm.	57,6 mm.	61,3 mm.	55,9 mm.	48,8 mm.
18,7 mm.			15,7 mm.		

La resta de mesures dels altres ossos confirmen aquesta estimació d'un prematur de 9,5 mesos lunars.

La talla corporal, en centímetres, estimada a partir de les dimensions dels ossos mesurables conservats i aplicant les equacions de Fazekas i Kósa (1978:308) es trobaria al voltant dels 47 cm.

2 Els mesos lunars són mesos de 28 dies. Virgili en les seves *Églogas* (IV, 61) ens assenyala que els 10 mesos lunars era el període general per la gestació humana. Aquesta indicació coincideix amb el tractat de Hipòcrates :*De septimestri partu* (VII,447), on calcula el període normal de gestació de 7 mesos de 40 dies.

3 La precisió per l'estimació de l'edat de mort d'un individu es troba determinada per l'estat de conservació de l'esquelet: el marge d'incertitud és més gran contra menys ossos disposem.

4 I.Gy Fazekas, F. Kósa (1978): *Forensic foetal osteology*. Akadémiai Kiado, Budapest.

Les taules antropomètriques de Debre-Lelong (1984)⁵ ens proporcionen una talla pel nounat actual de 47 cm quan la mitja paterna és de 161 cm. Per aquesta raó no podem rebutjar la possibilitat de que aquest individu arribés a néixer, més encara si tenim en compte que la mitja paterna en aquella época potser estaria per sota de 161 cm.

Un altre element important per l'estimació de l'edat infantil és la maduració de les dents.

En un recent nascut la mandíbula es troba incompleta i conté les corones⁶ de les dents temporals.

Per establir els graus d'evolució dels gèrmens dentaris a partir del material arqueològic és necessari realitzar una radiografia de les mandíbules, no obstant, en molts casos les dents van aparèixer fóra del seu emplaçament en la mandíbula: els alvèols.

En aquest cas hem trobat gèrmens dentaris dins els alvèols, *in situ* i també fóra, gràcies a un tamisat del sediment que es va recollir de la fossa.

Comunment s'utilitzen les taules de D. Ubelaker (1978)⁷ perquè els seus esquemes dentaris es basen en una gran sèrie tenint en compte la variabilitat individual i perquè són de fàcil aplicació. La comparació de les nostres dades amb aquestes taules confirmarien una edat al voltant del naixement.

Al començament d'aquest apartat parlàvem de 2 paràmetres per arribar a una estimació de l'edat infantil: els caràcters osteomètrics i la maduració esquelètica.

Aquest segon paràmetre fa referència a l'existència de diferents punts d'ossificació que apareixen en un moment determinat, convertint-se en un excel·lent element de diagnòstic. Per exemple: la soldadura mitjana de la sutura mentoniana s'efectua al tercer mes de vida, fet que proporciona un *terminus ante quem* per la determinació de l'edat de mort de l'individu.

En el cas d'aquest individu no s'ha pogut observar cap punt d'ossificació com element de diagnòstic.

Les mides cranials també confirmarien que ens trobem amb un prematur mort o bé nascut que va viure molt poc temps.

---

5 Debre-Lelong: tablas antropométricas. En D.C. García Caballero: Atlas de Pediatría, Madrid, 1984.

6 Les corones constitueixen la part visible de les dents en la boca; el coll de la dent és un estret anell que uneix la corona a la geniva i els extrems de l'arrel són els que fixen la dent a l'alvèol de l'os.

7 D.H. Ubelaker (1978): Human Skeletal Remains. Excavation, Analysis, Interpretation. Taraxacum, Washington.

L'estimació aproximada del sexe en neonatals no és possible perquè la pelvis no es troba encara formada. Aquesta està composta per 2 coxals simètrics articulats entre ells pel sacre que està format per 4 o 6 vèrtebres.

Els coxals infantils estàn formats per tres ossos que es desenvolupen independentment: pubis, isquió i ilion. La unió d'aquestes tres peces òssies es produeix en dos o tres anys, i no és fins els 16-18 anys que la pelvis presenta unes característiques discriminants per una identificació sexual.

CONCLUSIONS:

L'estudi d'aquesta sepultura ens ha permès recuperar un fetus de 9,5 mesos lunars dins una fossa familiar que contenia tres individus més: 1 adult i 2 infants. Possiblement aquest quart individu va arribar a nèixer però va morir molt poc temps després.

La seva inhumació dintre d'una església respón probablement a criteris familiars, per això, els tres individus infantils es van inhumar juntament amb un adult, amb un desig de mantenir a tota la família unida (Riu, 1982:198)⁸.

La coincidència de varis individus en la mateixa tomba pot estar motivada per dos fenòmens:

- Una mort simultànea de tots els individus.
- Reapertura succesiva de la tomba per la introducció de nous restes segons avançava el temps i morien els diversos membres d'una mateixa família.

Però en aquesta tomba van ser inhumats quatre individus i la seva mort sembla haver-se produït a la vegada, donat que els cossos ocupaven cadascun un espai concret, sense que es veiessin desplaçaments ni tampoc senyals de que la tomba fos oberta per segona vegada .

Susana Muriel Ortiz

---

8 M. Riu (1982): *Alguns costums funeraris de l' Edat Mitjana a Catalunya*. *Necrópolis i sepultures medievals a Catalunya*, pp.29- 57.

ANNEX 4:
ESTUDI DE LES RESTES PROCEDENTS
DE L'OCUPACIÓ IBÈRICA DEL JACIMENT
DE SANT PERE SACAMA (OLESA DE
MONTSERRAT, BAIX LLOBREGAT)

ESTUDI DE LES RESTES PROCEDENTS DE L'OCUPACIÓ IBÈRICA DEL JACIMENT DE SANT PERE SACAMA (OLESA DE MONTSERRAT, BAIX LLOBREGAT)

Jordi Nadal

SERP

Dept. Prehistòria, Ha Antiga i Arqueologia

Universitat de Barcelona

C/Baldiri Reixac s/n. 08028 Barcelona

e-mail: jnadal@campus.uoc.es

1. Introducció i Metodologia

En aquest treball presentem els resultats de l'anàlisi faunística de les restes recuperades en una ocupació de període ibèric del jaciment de Sant Pere Sacama (Olesa de Montserrat, Baix Llobregat). Les restes foren facilitades per l'arqueòloga Jordina Sales, a qui agraïm la confiança en encarregar-nos l'estudi. Aquest material ens va arribar separat en dos conjunts. El primer corresponia a les restes individualitzades dins d'un contenidor, i semblen -com ja veurem- respondre clarament a algun tipus de deposició de caire ritual. El segon conjunt (UE 1014), sembla estar format per elements associats al mateix període cultural però no a la mateixa activitat. Per aquest motiu, en el moment d'exposar els resultats, ho farem de manera diferenciada.

Les restes òssies foren analitzades al Seminari d'Estudis i Recerques Prehistòrics de la Universitat de Barcelona. A cada element es va realitzar una identificació anatòmica i taxonòmica, mitjançant la contrastació de les restes amb material de la nostra col·lecció de referència i amb l'ajut de diferents atles osteològics quan no ha estat possible amb la col·lecció. Hem fet una discriminació parasagital (esquerra/dreta) d'aquelles restes duplicades en l'esquelet i la determinació d'edat. També hem analitzat l'estat de fragmentació, les termoalteracions patides pels ossos, les marques superficials, la biometria, i altres aspectes més puntuals. L'edat de mort dels animals ha estat calculada pel grau d'epifisació dels ossos i per la presència o absència de dents decidues i definitives i pel desgast d'aquestes últimes. Tot i que ens hem basat en el treball de Silver (1980) per al càlcul d'edats, cal considerar-les amb prudència, ja que les variacions d'aparició d'aquests caràcters en el temps pot haver variat. En tot cas, ens permeten fer atribucions a grups

d'edat com puguin ser infantils, juvenils, adults, etc... Pel que fa a la biometria, hem utilitzat la proposada per la investigadora alemanya A.v.d. Driesch (1976). Els resultats biomètrics han estat expresats en mil·límetres. Per a la diferenciació dels ovicaprins entre ovella (*Ovis aries*) i cabra (*Capra hircus*) hem utilitzat els criteris de determinació de Boessneck (1980) i de Prummel i Frisch (1986), i en el cas dels individus infantils amb el treball de Payne (1985) per a dentició decidua.

Els resultats de l'anàlisi de laboratori han servit per obtenir les dades quantitatives que ara exposarem i que hem centrat en dos tipus de càlcul: el número de restes (NR) i el número mínim d'individus (NMI).

Tot el material osteològic determinat anatòmicament i taxonòmicament correspon a restes de mamífers, a excepció de 4 restes d'ocell que han estat determinades pel nostre company Lluís Garcia Petit, del Museu de Zoologia de Barcelona .

2. Resultats de l'anàlisi

Com hem comentat abans, la fauna del jaciment es pot separar en dos conjunts pel que fa a les seves característiques taxonòmiques i tafonòmiques. Les seves diferències ens obliguen a realitzar dues anàlisis per separat, tot i que en el punt de les consideracions tractarem el material de manera global.

2.1. Anàlisi del primer conjunt (dipòsit de fauna de la UE 1014)

Aquest conjunt està format per un gran nombre de restes fragmentades que representen, segons la distribució anatòmica, un total de 3 individus ovicaprins sencers i un altre, també ovicaprí però molt menys representat. A més, hi ha un total de 142 restes molt fragmentades, no determinades però que necessàriament corresponen a material dels tres primers individus.

La distribució anatòmica dels elements identificats que corresponen a aquests tres individus és la següent:

Crani (neurocrani + viscerocrani):

47 fragments diversos

Mandíbula:

9 fragments (que formen 3 branques esquerres i 3 dretes)

Dents aïllades:

24 elements

Vèrtebres:

23 fragments diversos

(a les mandíbules el M1 definitiu està encara a la cripta que s'està trencant. Les característiques dels D4, ens permeten identificar els individus com *Ovis aries*)

Costelles:

70 fragments diversos (1 presenta marques de tall transversal i internes, pròximes a la part proximal)

Escàpules:

8 fragments (3 distals)

Húmers:

3 fragments (1 distal esquerre i 2 distals drets, tots desepifisats)

Radis:

7 fragments (3 proximals-medials desepifisats, 3 medials-distals, desepifisats, 1 medial)

Ulnes:

6 fragments (4 proximals desepifisats i 2 medials-distals)

Pelvis:

5 fragments diversos

Fèmurs:

8 fragments (3 proximals-medials desepifisats, 1 proximal desepifisat, 2 epífisis proximals no fusionades 1 epífisi distal no fusionada, 2 fragments medials i 1 medial- distal - amb possibles mossegades de carnívor-)

Tíbies:

10 fragments (1 tibia esquerra sencera, desepifisada, 1 fragment proximal dret, 3 fragments medials-distals, 1 epífisi distal no fusionada, 4 fragments medials)

Astràgals:

5 elements

Calcànis:

3 elements

Carpals i altres tarsals:

2 elements (1 carpal i 1 tarsal)

Metàpods:

3 metacarpians proximals esquerres i 3 metacarpians proximals drets (un dels esquerres presenta marques de tall transversals i una possible mossegada de carnívor). 3 elements proximals-medials esquerres i 3 drets de metatarsià (1 amb marques de tall transversals). 4 metàpods medials-distals i 1 exclusivament distal, tots ells desepifisats. Total: 17 restes

Falanges:

17 primeres falanges senceres (desepifisades) i 1 epífisi proximal no fusionada. 2 segones falanges desepifisades i 2 terceres falanges. Total :22 restes

Aquests 199 elements determinats (més les restes no determinades, anteriorment esmentades) corresponen a un total de tres individus. Les característiques anatòmiques i la dentició ens permeten atribuir-los a l'espècie *Ovis aries* (ovella domèstica) i haurien estat sacrificats a una edat molt jove, al voltant dels 3 mesos.

Dins d'aquest conjunt, hem de citar dues restes més que desentonen amb la homogenitat del conjunt. Es tracta d'un possible fragment medial de radi d'ovicaprí i un M3 inferior sense desgast, també d'ovicaprí. Aquestes restes suposen l'existència d'un quart individu (ovicaprí no determinat) d'edat subadulta molt poc representat - si totes dues restes corresponen a un mateix animal.

2.1. Anàlisi del segon conjunt conjunt (restes disperses per la UE 1014)

Aquestes restes corresponen també a l'ocupació ibèrica però no pertanyen a l'anterior conjunt tancat. De fet, com veurem, sembla que els agents de deposició són força diferenciats.

Aquest segon conjunt està format per un total de 28 restes osteològiques, de les que 11 no han estat determinades taxonòmicament (39,29%) i 17 sí que ho han estat (60,71%)

La distribució anatòmica i taxonòmica d'aquests elements determinats és:

-Ovicaprins : 10 restes (3 elements dentaris aïllats, 1 fragment de mandíbula, 2 fragments de vèrtebres toràciques, 1 fragment de fèmur, 1 fragment de tibia, 2 fragments d'ulna). 58,82%.

-*Capra hircus*: 2 restes (1 astràgal amb les següents mesures: GML:29,1. GMM:26,3. DL:15,2. DM:15,9. Bd: 18,3 i 1 tercera falange). 11,76%

-*Sus domesticus* : 1 resta (1 incisiva inferior). 5,88%

-Ocells: 4 restes (veure annex). 23, 52%

TOTAL.....17 restes

Tot i que molt baix, el número mínim d'individus pel que fa als mamífers és de dos ovicaprins adults (1 al voltant dels 2 anys d'edat i un altre més adult, dels que 1 -sense determinar- és cabra) i 1 porc domèstic sense poder determinar l'edat (de més de 12 mesos). Annex: les restes d'ocell corresponen a dos radis de *Gallus domesticus*, 1 tibiotars de galliforme (que probablement sigui també de *Gallus*) i 1 tibiotars de petit passeriforme. Aquestes dades provenen d'un informe preliminar realitzat per Lluís Garcia.

En general , tot el material presenta un estat important de fragmentació i algunes restes es troben cremades.

3. Consideracions

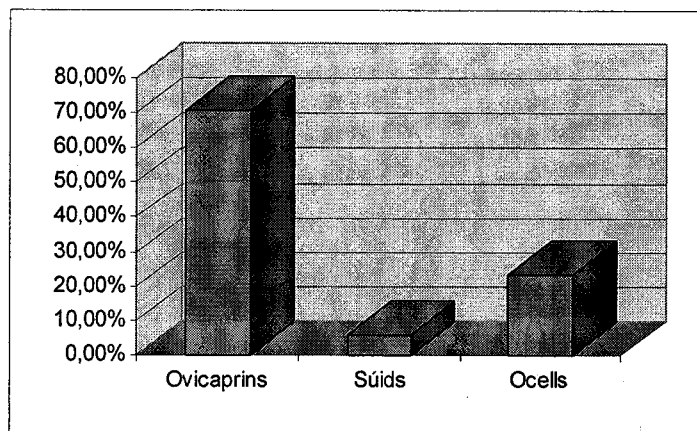
Les restes osteològiques d'època ibèrica recuperades al jaciment de Sant Pere Sacama, semblen respondre a dos agents diferenciats (sense que puguem determinar si hi ha o no una relació entre ells). En primer lloc tenim el conjunt format per tres ovicaprins infantils (de l'espècie *Ovis aries*) que tot i trobar-se en un estat de fragmentació important estan molt ben representats a nivell anatòmic. La diferenciació de les parts corresponents a cada individu ha estat impossible per la mescla del material, el ja esmentat estat de fragmentació, i la coincidència d'edats dels tres animals. Juntament amb aquestes restes, hem individualitzat altres dues restes corresponents a un ovicaprí no determinat d'edat adulta. Aquestes restes, aïllades i poc completes, desentonen en el conjunt. En tot cas, les tres ovelles semblen respondre a alguna deposició de tipus ritual, bastant habitual amb individus joves ovicaprins en altres contextos arqueològics de la mateixa època (poblats, necròpolis..). Tot i que per la representació anatòmica sembla que els animals foren dipositats sencers, no ho haurien estat en connexió anatòmica ja que hem trobat marques de tall en l'extrem proximal de dos metàpods i en una costella. Possiblement els animals foren escorxats i esquarterats previament. Foren consumits i les deixalles òssies dipositades posteriorment? No ho podem assegurar, tot i que també hem trobat alguna perforació que podria correspondre a mossegades de carnívors, la qual cosa permetria defensar aquesta hipòtesi.

El segon conjunt, malgrat que apareix associat, presenta unes característiques molt diferenciades i recorda molt més les típiques acumulacions de deixalles alimentàries: restes més fragmentades (un percentatge relativament important de fragments no determinats), representació diversificada pel que fa a la taxonomia i edats de sacrifici dels individus representats, restes cremades, etc..

La relació entre tots dos conjunts caldrà que sigui establerta amb la contrastació d'aquestes dades i la resta del material arqueològic.

En general, el global de la fauna ibèrica de Sant Pere Sacama, s'aproxima molt a les adaptacions ramaderes del món ibèric, amb un predomini dels ovicaprins. La manca d'un

conjunt numèricament més important de restes no permet que taxons més minoritaris no apareguin (bovins, èquids, lagomorfs, etc.). En aquest sentit, és també força interessant la presència d'ocells (en especial *Gallus*) que, tot i ser presents, no són especialment abundants en les ocupacions ibèriques. Potser això podria conferir al segon conjunt alguna proximitat a l'activitat ritualitzada del primer .

Gràfic 1: distribució percentual dels diferents grups taxonòmics en el conjunt faunístic de UE 1014

4. Referències bibliogràfiques.

-BOESSNECK,J. (1980) Diferencias osteológicas entre las ovejas (*Ovis aries* Linné) y cabras (*Capra hircus* Linné). A Brothwell,D. & Higgs,E.(ed.) *Ciencia en Arqueología*. Fondo de Cultura Económica. Madrid. pp 338-366.

-DRIESCH,A.v.d. (1976) *A Guide to measurement of animal bones from achaeological sites*. Harvard University Press. 136 p.

-PAYNE,S. (1985) Morphological distinctions between the mandibular teeth of young sheep,*Ovis*, and goats,*Capra*. *Journal of Archaeological Science*.12. pp 139-147.

-PRUMMEL,W. & FRISCH, H.J. (1986) A Guide for the distinction of Species, sex and body side in bones of sheep and goat. *Journal of Archaeological Science*.13. pp 567-577.

-SILVER,I.A. (1980) La determinación de la edad en los animales domésticos. A Brothwell,D. & Higgs,E.(ed.) *Ciencia en Arqueología*. Fondo de Cultura Económica. Madrid. pp289-316.